

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**Ο ρόλος της εφαρμογής της μουσικής από την εμβρυική μέχρι την πρώτη
παιδική ηλικία.**

Ρουμελιώτη Ελένη

Επιβλέπων:
Μπατσής Δημήτριος

Ιωάννινα, Σεπτέμβριος, 2019

The role of music application from embryonic to first childhood.

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Τόπος, Ημερομηνία

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής

Όνομα Επίθετο,

τίτλος, βαθμίδα

2. Μέλος επιτροπής

Όνομα Επίθετο,

τίτλος, βαθμίδα

3. Μέλος επιτροπής

Όνομα Επίθετο,

τίτλος, βαθμίδα

Ο/Η Προϊστάμενος/η του Τμήματος

Όνομα Επίθετο,

τίτλος, βαθμίδα

Υπογραφή

© Ρουμελιώτη, Ελένη, 2019.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Ρουμελιώτη Ελένη

Υπογραφή

Περίληψη

Η μουσική υπάρχει παντού γύρω μας, ήχοι, σε διάφορες εντάσεις, με ποικίλη διάρκεια και διάφορους ρυθμούς. Ήχοι όμορφοι και ήχοι άσχημοι, αν και είναι πλεονασμός το δεύτερο επίθετο καθώς ο ήχος δεν έχει σχήμα, επομένως ας επαναδιατυπώσω καλύτερα, ήχοι μη αρεστοί. Ήχοι που μας προκαλούν συναισθήματα και σκέψεις και επιδρούν στο άτομο από την εμβρυακή ηλικία ακόμα, μέχρι τα βαθιά γεράματα.

Στην παρούσα μελέτη θα παρουσιαστεί πώς η μουσική ως μία από τις μορφές τέχνης επιδρά στο παιδί σε τρία διαφορετικά ηλικιακά στάδια, στο έμβρυο, στο βρέφος και στο παιδί. Στο πρώτο κεφάλαιο μελετάται η μουσική και η προσφορά και σημασία της καλλιτεχνικής παιδείας. Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετάται η ιστορική εξέλιξη της μουσικής και της μουσικής παιδείας. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται εκτενής αναφορά στην επίδραση και το ρόλο της μουσικής στο παιδί ανάλογα με την ηλικία του καθώς και στη συνεισφορά της μουσικής στην ανάπτυξή του. Το τέταρτο και τελευταίο αποτελεί το επιστέγασμα των τριών προηγούμενων κεφαλαίων.

Λέξεις κλειδιά: Μουσική, παιδί, έμβρυο, βρέφος

Abstract

The music is everywhere around us, sounds, in different intensities, with varying duration and rhythms. Beautiful sounds and ugly sounds, although the second adjective is redundant as the sound is not shaped, so let's rephrase better, as the unpleasant sounds. Sounds that cause us emotions and thoughts and affect the person from infancy to the age of old.

This study will show how music as one of the forms of art affects the child in three different solar stages, the fetus, the infant and the child. The first chapter examines the music and the contribution and importance of artistic education. The second chapter examines the historical evolution of music and music education. In the third chapter there is extensive reference to the influence and role of music on the age of the child as well as on the contribution of music to its development. The fourth and last chapter is the crowning of the three previous chapters.

Keywords: Music, child, fetus, infant

Περιεχόμενα

Δήλωση μη λογοκλοπής	5
Περίληψη	6
Abstract.....	7
Κατάλογος εικόνων	9
Πίνακας συντομογραφιών (εφόσον χρησιμοποιούνται στο κείμενο).....	10
Απόδοση όρων / Γλωσσάριο	11
Εισαγωγή	12
Κύριο σώμα της εργασίας	12
Κεφάλαιο 1 – Μουσική.....	13
<u>1,1</u> Εισαγωγή στην τέχνη.....	15
<u>1,2</u> Καλλιτεχνική παιδεία και μουσική	17
<u>1,3</u> Δημιουργικότητα.....	23
Κεφάλαιο 2 – Η ιστορία της μουσικής	25
<u>2,1</u> Η ιστορική εξέλιξη της μουσικής	25
<u>2,2</u> Η μουσική αγωγή	27
Κεφάλαιο 3 – Μουσική και παιδί	31
<u>3,1</u> Το έμβρυο	32
<u>3,2</u> Το βρέφος.....	33
<u>3,3</u> Το παιδί στην πρώτη παιδική ηλικία	36
<u>3,4</u> Η συνεισφορά της μουσικής στην ανάπτυξη του παιδιού	40
Επίλογος.....	42
Βιβλιογραφία	43
Ελληνική	43
Ξενόγλωσση.....	47
Μεταφρασμένη.....	49
Διαδικτυακή.....	49

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα	Σελίδα
1	18
2	39

Πίνακας συντομογραφιών

- ✓ μ.Χ. εννοώντας Μετά Χριστόν
- ✓ UNESCO εννοώντας United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Απόδοση όρων / Γλωσσάριο

- ✓ Μουσική: *«η τέχνη που προκαλεί και εκφράζει διάφορα συναισθήματα με το συνδυασμό των ήχων».*
- ✓ Μουσική: *«η επιστήμη ή τέχνη που ενσωματώνει ευχάριστους, εκφραστικούς ή έξυπνους συνδυασμούς τόνων από τη φωνή ή τα μουσικά όργανα σε μία σύνθεση που έχει καθορισμένη δομή και συνέχεια»*
- ✓ Ήχος: *«η αιτία που διεγείρει το όργανο της ακοής και με αυτό προκαλεί το ακουστικό αίσθημα».*
- ✓ Χροιά: *«η διαφορά του ηχοχρώματος, δηλαδή η διαφορά της ίδιας νότας που ακούγεται από διαφορετικά όργανα ή διαφορετικές φωνές».*
- ✓ Πολιτισμική Κληρονομιά: *«η ηθική και πνευματική παρακαταθήκη από υλικά περιουσιακά αντικείμενα αλλά και από άυλα στοιχεία ενός έθνους, τα οποία διαφυλάσσονται από γενιά σε γενιά».*

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί πώς η τέχνη και συγκεκριμένα ο ρόλος της εφαρμογής της μουσικής από την εμβρυική μέχρι την πρώτη παιδική ηλικία. Για την ολοκλήρωση και τελική εκπόνηση της εργασίας, έγινε αναζήτηση σχετικής βιβλιογραφίας από πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες, μελετώντας συγγράμματα και επιστημονικά άρθρα από περιοδικά. Υπήρξε και αναζήτηση στο διαδίκτυο.

Επέλεξα το συγκεκριμένο ζήτημα να το μελετήσω, καθώς με ενδιαφέρει η μελέτη και προσέγγιση της ανάπτυξης του ατόμου από την πρώιμη ακόμα παιδική ηλικία και με τεχνικές και μεθόδους που «ξεφεύγουν» από τα στενά και άκαμπτα – στενά πλαίσια της τυπικής εκπαίδευσης.

Κύριο σώμα της εργασίας

Τα παιδιά χρειάζονται την τέχνη και τη μουσική όσο χρειάζονται την αγάπη, το φαγητό, τον καθαρό αέρα και το παιχνίδι. Πρέπει να καταλάβουμε ότι κάθε παιδί έχει δικαίωμα στην εμπειρία του πολιτισμού. Πρέπει να καταλάβουμε πλήρως ότι χωρίς ιστορίες και ποιήματα, φωτογραφίες και μουσική, τα παιδιά θα λιμοκτονούν.

Κεφάλαιο 1 – Μουσική

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται απομάκρυνση από τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας. Δίνεται περισσότερη έμφαση σε διαδικασίες που συντελούν στην ανάπτυξη του παιδιού σε συγκεκριμένα μαθησιακά περιβάλλοντα, όπου πραγματοποιείται η εκπαιδευτική αλληλεπίδραση. Με αυτόν τον τρόπο, αναδείχθηκε η σπουδαιότητα των παραμέτρων της μάθησης και της προσαρμογής στο περιβάλλον. Αυτά αν και ήταν γνωστά στους μελετητές, δεν λάμβαναν την προσοχή που τους έπρεπε, όπως η διδασκαλία μαθητών και ιδιαίτερα αυτών που αντιμετωπίζουν δυσκολίες με τα τυπικά προγράμματα σπουδών. Η τέχνη αποδεικνύεται, σε αυτές τις περιπτώσεις ένα ισχυρό εργαλείο που βοηθάει με πολλούς τρόπους το παιδί να εκφραστεί, να επικοινωνήσει, να θεραπευτεί, χρησιμοποιώντας την τέχνη το άτομο είναι σε θέση να εκφράσει τα συναισθήματα και τις ιδέες του και να πορευτεί καλύτερα στη ζωή του (Κουτσελίνη, 2001).

Μιλώντας για τις θεραπευτικές ιδιότητες της μουσικής, έχει καταστεί σαφές πως η μουσικοθεραπεία, η οποία έγινε γνωστή από τους Juliette Alvin, Paul Nordoff και Clive Robbins στην Αγγλία στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Είναι μία θεραπευτική μέθοδος με στόχο την ισορροπία μεταξύ της συναισθηματικής, σωματικής, νοητικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Η μουσικοθεραπεία είναι χρήσιμη με τα παιδιά με αυτισμό, λόγω εν μέρει της μη λεκτικής, μη απειλητικής φύσης του μέσου. Παράλληλες δραστηριότητες μουσικής έχουν σχεδιαστεί για να υποστηρίξουν τους στόχους του παιδιού, όπως παρατηρείται από το θεραπευτή ή όπως υποδεικνύεται από έναν γονέα, έναν δάσκαλο ή άλλο επαγγελματία (Allgood, 2005).

Η μουσικοθεραπεία είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική στην ανάπτυξη και αποκατάσταση της ομιλίας. Το σοβαρό έλλειμμα επικοινωνίας που παρατηρείται στα παιδιά με αυτισμό περιλαμβάνει εκφραστική ομιλία που μπορεί να είναι ανύπαρκτη ή απρόσωπη. Η ομιλία μπορεί να κυμαίνεται από γρυλίσματα, κραυγές, εκρηκτικές κραυγές, γουργουρωτικούς ήχους και βουητό. Μπορεί να υπάρχουν μουσικοακουστικές φωνητικές ενέργειες με μερικούς συνδυασμούς φωνηέντων φωνηέντων, ένα εκλεπτυσμένο μπάλωμα διάσπαρτο με αόριστα αναγνωρίσιμους ήχους που μοιάζουν με λέξη ή μια φαινομενικά ξένη φωνή. Ο αυτιστικός λόγος υψηλότερου επιπέδου μπορεί να περιλαμβάνει ηχοληλία, καθυστερημένη ηχολαλία ή προφορική αναστροφή, ενώ ορισμένα παιδιά μπορούν να προχωρήσουν σε κατάλληλες φράσεις, προτάσεις και μεγαλύτερες προτάσεις με μη εκφραστικό ή μονοτονικό λόγο.

Δεδομένου ότι τα παιδιά με αυτισμό συχνά ενσωματώνονται σε μαθήματα μουσικής στα δημόσια σχολεία, ένας δάσκαλος της μουσικής μπορεί να βιώσει τα οφέλη του παιδιού με αυτισμό που εμπλέκεται σε μουσικές δραστηριότητες, ενώ βοηθάει με τη γλώσσα (Beatson, & Perlock, 2002).

Η Μουσικοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί με διάφορες μεθόδους, εκτός από την ηχογραφημένη μορφή που είναι η πιο εύκολη μέθοδος προς εφαρμογή, αποτελέσματα μελετών έχουν καταδείξει πως η ζωντανή μουσική με κιθάρα σε παιδιά με καρκίνο είχε καλύτερα αποτελέσματα στη μείωση του άγχους. Ακόμα και η σύνθεση μουσικής και στίχων φαίνεται πως ωφελεί τους ασθενείς αυτούς. Για τα νεογνά, έρευνες έδειξαν πως η μουσική που συνδυάζεται με την φωνή της μητέρας τους αποτελούσε αποτελεσματικό παράγοντα αποτελεσματικότητας της θεραπείας (Standley, 2003). Είναι μία θεραπευτική μέθοδος με στόχο την ισορροπία μεταξύ της συναισθηματικής, σωματικής, νοητικής και κοινωνικής ανάπτυξης (Allgood, 2005).

1.1 Εισαγωγή στην τέχνη

Ο Etienne Souriau (1951) θεωρητικός της ιστορίας της τέχνης αναφέρει « ο άνθρωπος είναι για να δημιουργεί και η τέχνη είναι το μέσο που του μαθαίνει συγχρόνως να δημιουργεί και να δημιουργείται. Η τέχνη παρουσιάζεται σαν οδηγός ζωής». «Η τέχνη αποτελεί την πιο πλήρη και φυσική αναπαράσταση της ανθρώπινης μοναδικότητας, μιας και είναι στενά συνδεδεμένη με τα τρία χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ύπαρξης: τα αισθήματα, τις σκέψεις και τις πράξεις», όπως διαπιστώνει ο Comte.

Πολλοί είναι εκείνοι που ήδη από τον 18ο αιώνα ασχολήθηκαν και προβληματίστηκαν με το τι είναι τέχνη και αισθητική αγωγή ¹και κατέληξαν σε αμέτρητες κοινωνιολογικές, φιλοσοφικές και ψυχολογικές θεωρήσεις. Ο Herbert Read (1943) θεωρεί την τέχνη αναγκαία για τον σύγχρονο άνθρωπο, τόσο γιατί βοηθάει την ελεύθερη έκφραση των συναισθημάτων μας, όσο και γιατί πολλές φορές μας προσφέρει κατανόηση από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας μας.

Η αισθητική αποτελεί τον κλάδο εκείνο της φιλοσοφίας που ασχολείται με τον ορισμό του ωραίου. Ως όρος προέρχεται από την λέξη «αίσθηση», την εμπειρία δηλαδή που προσλαμβάνουν τα άτομα μέσω των αισθήσεων. Η αίσθηση υποδηλώνει δύο βασικά στοιχεία. Το πρώτο ανταποκρίνεται στα όργανα διαμέσου των οποίων το άτομο αισθάνεται, δηλαδή ορίζει τις πέντε βασικές αισθήσεις, ακοή – αφή – γεύση – όραση – όσφρηση, αλλά σύμφωνα με ορισμένους φιλοσόφους, όπως οι Χιουμ – Χάττισον – Σεϊφτσμπερν, γίνεται λόγος και για την αισθητική αίσθηση καθώς και για την ηθική αίσθηση. Το δεύτερο εκλαμβάνει την έννοια ως μια από τις γνωστικές δυνάμεις του ανθρώπου. Ως προς αυτή τη δεύτερη αντίληψη ο μεν Πλάτωνας αμφισβητεί την εγκυρότητά της οι δε Μπέρκλεϋ – Λοκ – Χιουμ την προβάλουν ως την αποκλειστική γνωστική δύναμη του ανθρώπου. Εντούτοις ο Καντ δέχεται ότι η αίσθηση αποτελεί μια από τις αναγκαίες αιτίες για την απόκτηση γνώσης. Η αισθητική αγωγή αφορά την ανάπτυξη της ικανότητας αναγνώρισης και στοχευμένης περιγραφής του καλαισθητού. Ο εκπαιδευτικός καλείται λοιπόν να αφήσει ελεύθερα τα παιδιά να εκφράσουν τις σκέψεις τους, την κρίση τους, τα συναισθήματά τους στη θέα ενός έργου τέχνης (πίνακας ζωγραφικής, γλυπτό, τραγούδι), αλλά και να δώσουν μορφή στον εσωτερικό τους κόσμο (Duffy, 2003).

¹ Γίνεται αναφορά στην αισθητική καθώς μέσα από τη μελέτη της βιβλιογραφίας, πολλοί ερευνητές αναφέρθηκαν σε αυτή.

Τα τελευταία χρόνια η αξιοποίηση της Τέχνης στην Εκπαίδευση χρησιμοποιείται και προωθείται ως μέσο έκφρασης των συναισθημάτων καθώς και ως εργαλείο με στόχο την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και της κριτικής σκέψης του παιδιού. Σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη μας συναντάται η τέχνη. Όλοι οι λαοί ανεξαιρέτως, από την στιγμή της ύπαρξής τους δημιουργούσαν τέχνη η οποία ανάλογα με τις περιστάσεις, τα ερεθίσματα, τις συνήθειες και τις ανάγκες είχαν τα δικά τους ξεχωριστά και αναγνωρίσιμα στοιχεία.

Η τέχνη είναι ένα όπλο αλλά και συγχρόνως μια γέφυρα μεταξύ των λαών και των πολιτισμών, οι οποίοι αλληλεπιδρούν και μοιράζονται στοιχεία, με απώτερο σκοπό την εξύμνηση του ανθρώπινου γένους και του κόσμου που το περιβάλλει. Στην σημερινή εποχή ο άνθρωπος έχει την πολυτέλεια και την τύχη να έρχεται σε επαφή με όλον αυτόν τον πλούτο των αιώνων και να εμπνέεται από τα θαυμαστά καλλιτεχνικά επιτεύγματα των προγόνων του.

1.2 Καλλιτεχνική παιδεία και μουσική

Η τέχνη είναι μια μορφή επικοινωνίας, ένας πολύμορφος τρόπος έκφρασης, μια δραστηριότητα που υπάρχει στις ανθρώπινες κοινωνίες απ' την αρχή της ύπαρξής τους. Η τέχνη, ως προϊόν της διάνοιας και του πολιτισμού του ανθρώπου, εξελίσσεται μαζί με αυτόν, προσαρμόζεται, αλλάζει και ποικίλει. Σκοπός της είναι να προκαλεί τις ανθρώπινες αισθήσεις, διεγείροντας τον νου ή το συναίσθημα.

Η σημασία της τέχνης στην εκπαίδευση και στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού ²είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός και για αυτό το λόγο αποτελεί υποχρεωτικό μάθημα στο

εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Ωστόσο, στην πραγματικότητα το μάθημα αυτό έχει υποβαθμιστεί και δεν αντιμετωπίζεται από τους εκπαιδευτικούς με την απαραίτητη σοβαρότητα και ευσυνειδησία. Επίσης, παρατηρείται από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση ότι η διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος στερείται φαντασίας, δημιουργικότητας και παραγωγικότητας. Η διδασκαλία του ακολουθεί την παρωχημένη μέθοδο της αποστήθισης και της στείρας επανάληψης, με αποτέλεσμα η τέχνη να αντιμετωπίζεται αρνητικά από τους νεαρούς μαθητές, ενώ διακατέχονται από αισθήματα καταπίεσης, άγχους και πλήξης.

Γενικότερα, η τέχνη μπορεί να παραλληλιστεί με τον καθρέπτη της ζωής του ατόμου αλλά και τον κόσμο που πλαισιώνει το άτομο. Έτσι, κάθε νέο καλλιτεχνικό δημιούργημα αναζητά δέκτη, καθώς αποτελεί τον δίαυλο επικοινωνίας ανάμεσα στον δημιουργό και τον άνθρωπο που στέκει απέναντί του, ο πρώτος καλείται να

Εικόνα 1 Πηγή infokids

²Η προσωπικότητα του ανθρώπου έχει τις πρώτες ρίζες της στην βρεφική ηλικία με την μητέρα να παίζει τον πρωταρχικό ρόλο στην γέννηση της μέσω του δεσμού που θα αναπτύξει με το βρέφος, διαμορφώνεται κατά την παιδική ηλικία και αποκρυσταλλώνεται κατά το πέρασμα της στην ενηλικίωση (Bowlby, 1969).

ανακαλύψει τη λύση στο αίνιγμα που θέτει ο ίδιος ο καλλιτέχνης θέλοντας να επικοινωνήσει ένα μήνυμα (Κόκκος, 2011 οπ. αναφ. στη Ντούλια 2012). Επιπροσθέτως, η τέχνη είναι δυνατό να αποτελέσει τον αρωγό για τη διδασκαλία εννοιών επιστρατεύοντας τη δημιουργικότητα και κάνοντας ευκολότερη την επίτευξη της γνώσης που αποτυπώνεται απευθείας αβίαστα στη συνείδηση των μαθητών, με αποτέλεσμα την πνευματική, ψυχική και συναισθηματική ανάπτυξή τους.

Είναι εύκολο να γίνει αντιληπτή η σημασία της τέχνης στη ζωή του ανθρώπου, το εύρος των θεματικών αλλά και τις πτυχές της καθημερινότητας που περικλείει και αποτυπώνει, ώστε να αποκτά επάξια και τον ρόλο του μέσου διδασκαλίας. Η ενασχόληση του ατόμου με τις διάφορες μορφές της τέχνης θέτει σε λειτουργία τις δεξιότητες κριτικής σκέψης και δημιουργικότητας και πιο συγκεκριμένα η μουσική προσφέρει τη δυνατότητα έκφρασης συναισθημάτων και ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων (Αργυρίου & Κοτσούμπα, 2007).

Οι μορφές έκφρασης της τέχνης είναι ποικίλες. Υπάρχουν οι καλές τέχνες και οι εφαρμοσμένες. Πυρήνας των καλών τεχνών είναι η αρχιτεκτονική, η ζωγραφική, η γλυπτική, η λογοτεχνία και η μουσική. Στη συνέχεια εμπλουτίστηκαν και με άλλες τέχνες, το θέατρο, το χορό, τον κινηματογράφο, τη φωτογραφία και τις μικροτεχνίες. Οι εφαρμοσμένες τέχνες επιδιώκουν την εφαρμογή των καλών τεχνών στον πραγματικό κόσμο ώστε να κατακτηθούν από όλους τους ανθρώπους και τις κοινωνίες και να γίνουν χρήσιμες στην καθημερινότητα. Ο διαχωρισμός των καλών τεχνών από τις εφαρμοσμένες έγκειται (Τριβυζαδάκης, 2007-2013):

α) στη μοναδικότητα των πρωτοτύπων έργων του καλλιτέχνη-δημιουργού αφού αποτελούν προϊόν προσωπικής καλλιτεχνικής έκφρασης και

β) στην αυτονομία και αυτοτέλειά τους χωρίς την άμεση χρηστικότητα, υπό την έννοια της αναπαραγωγής.

Οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες αποτελούν μία μορφή νοητικής διαδικασίας, όπου επιτυγχάνονται μέσω της συμβολικής λειτουργίας με την αξιοποίηση των συνδυαστικών ικανοτήτων, με τελικό αποτέλεσμα τη δημιουργική έκφραση.

Στην ηλικία φοίτησης των παιδιών στο νηπιαγωγείο, βρίσκονται στο στάδιο της συμβολικής ανάπτυξης. Το παιδί μετά τα τρία έτη αρχίζει να συμμετέχει σε έναν κόσμο που δημιουργεί με την φαντασία του. Παρουσιάζεται στην περίοδο της συμβολικής νοημοσύνης, κατά τον **Piaget**³, όπου προσπαθεί να αντιληφθεί τον πραγματικό κόσμο

³ Κατά τον τελευταίο στάδιο της αισθησιοκινητικής περιόδου (Κρασανάκης, 2001).

μέσα από τον φανταστικό (Καζάνα, Κριτσιλίγκου, Λοϊζου & Παχίτσα, 2013). Μέσα από το συμβολικό παιχνίδι, το παιδί δημιουργεί εσωτερικά σύμβολα, τα οποία αντιπροσωπεύουν αντικείμενα και συμβάντα (παρόντα και απόντα) ⁴Τα σύμβολα αυτά αποτελούν τα θεμέλια της γνωστικής του ανάπτυξης κατά την περίοδο της προσχολικής ηλικίας (Νούλιου, 2000).

Η αξία της τέχνης διαχρονικά είναι μεγάλη τόσο σε γνωστικό όσο και σε αισθητικό επίπεδο. Η εκπαίδευση μέσω της τέχνης αλλά και η τέχνη μέσα στην εκπαίδευση αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη θέση στα σχολεία τα τελευταία χρόνια αφού έχει αναγνωριστεί η αξία της. Στόχος της ένταξης της τέχνης στα πλαίσια της σχολικής κοινότητας δεν είναι να αποκτήσει στείρες γνώσεις ο μαθητής, αλλά να ωθηθεί στην έρευνα, στην παρατήρηση, στη σύγκριση, στο στοχασμό, στη δημιουργική και στοχαστική σκέψη με τελικό σκοπό να διαμορφώσει το δικό του σύστημα αξιών (Τριλιανός, 2009).

Όταν η τέχνη συναντά την εκπαίδευση τότε εκείνη εστιάζει στη σχέση μεταξύ των μαθητών και στην αξιοποίηση των συναισθημάτων τους, επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση και τη δημιουργία, στοχεύει στη συνολική ανάπτυξη των ατόμων και αναγνωρίζει τη σχετικότητα των πραγμάτων ανάλογα με τη ματιά του καθενός. Όλα αυτά βέβαια προϋποθέτουν την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών μέσω της τέχνης που θα τους κάνει ικανούς να βγουν από τους κανόνες και θα εντάξει στην καθημερινότητα τους το τυχαίο και το αυθόρμητο που προσφέρει η τέχνη (Τερεζάκη, 2009). Η δημιουργία, δεν είναι κάτι που μπορεί να διδαχθεί, όλοι οι άνθρωποι στα πρώτα στάδια της ζωής τους ζωγραφίζουν, μουτζουρώνουν, κατασκευάζουν, τραγουδούν αυτοσχέδιες μελωδίες, χορεύουν... Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονίσουμε ότι με τον όρο «δημιουργία» αναφερόμαστε σε κάθε μορφή έκφρασης που έμφυτα οδηγεί το άτομο να εκφραστεί- στις λεγόμενες τέχνες. Είτε αυτό αφορά το τραγούδι, είτε το θέατρο, είτε την ποίηση, είτε την εικαστική έκφραση.

Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, η τέχνη ⁵παρουσιάζεται ως ένα μέσο για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Η τέχνη, τα τελευταία χρόνια, έχει λάβει δυναμικό ρόλο στο χώρο της τυπικής εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο του αναλυτικού προγράμματος

⁴ «Σημαίνον» και «σημαινόμενον» (Κρασσανάκης, 2001).

⁵ Η τέχνη είναι μια μορφή επικοινωνίας, σύνδεσης και επαφής μεταξύ των ανθρώπων όπως πίστευε και ο Tolstoi (1931). Ο Schiller (1943) θεωρούσε την τέχνη ως μέσο απελευθέρωσης. Για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, η τέχνη είναι μορφή πνευματικής αγωγής, μια δίοδος που μας επιτρέπει να φτάσουμε στην κάθαρση. (Καλούρη Αντωνοπούλου, 1999)

σπουδών, τόσο στην ανήλικη, όσο και στην ενήλικη φοίτησή τους, οι εκπαιδευόμενοι εξοικειώνονται με έργα τέχνης. Στην τυπική εκπαίδευση, η Τέχνη ξεκίνησε να αξιοποιείται στις Δυτικές Χώρες στα τέλη του 19ου αιώνα, (Wygant, 1983, στο Gardner, 1990). Αυτή η μορφή εκπαίδευσης, όμως, περιελάμβανε κατά βάση τον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευόμενοι θα μάθουν να αποτυπώνουν μια εικόνα ρεαλιστικά ή να παίζουν ένα μουσικό κομμάτι σε ικανοποιητικό βαθμό.

Οι τέχνες λαμβάνουν μεγάλη εκτίμηση για την προσφορά τους στον χώρο της εκπαίδευσης. Τα τελευταία χρόνια, αξιοποιούνται όλο και περισσότερο. Με τη σειρά της η εκπαίδευση, με την αξιοποίηση της τέχνης, συστηματοποιείται και βελτιώνεται (Βρεττός, 1999). Ο Gardner με τη θεωρία των «πολλαπλών ειδών νοημοσύνης» που ανέπτυξε, θεωρούσε πως η νοημοσύνη είναι ένα σύνθετο πλέγμα ξεχωριστών ικανοτήτων. Υποστήριζε πως η νοημοσύνη δεν είναι μία και ενιαία, αλλά πολλές και διαφορετικές. Επομένως, η αλληλεπίδραση του ατόμου και της τέχνης προωθεί την ανάπτυξη των πολλών εκφάνσεων της νοημοσύνης, προσφέροντας πολλά σύμβολα για επεξεργασία (Gardner, 1990). Η μουσική βρίσκεται σε συνάρτηση με την ύπαρξη του ίδιου του ατόμου (μουσική νοημοσύνη), αλλά και με το περιβάλλον που ζει και αναπτύσσεται και τα ερεθίσματα που περιλαμβάνει (Καμηνιώτη, 2011). Τα παιδιά μαθαίνουν μέσα από την αλληλεπίδραση τόσο με το φυσικό, όσο και με το κοινωνικό περιβάλλον, όπου ευνοείται και ενθαρρύνεται η ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων των παιδιών μεταξύ τους, με τους ενήλικες, με το χώρο και με τα υλικά. (Vygotsky, 1997). Το περιβάλλον, οριοθετείται ως: *«το σύνολο από φυσικούς, βιολογικούς ή κοινωνικούς παράγοντες, οι οποίοι είναι ικανοί να επιφέρουν ένα αποτέλεσμα στα άτομα και τις δραστηριότητές τους»*. Από παιδαγωγικής άποψης αποτελεί την πολύπλοκη αλληλεπίδραση του φυσικού περιβάλλοντος με τα δεδομένα του πολιτισμού και που προσδιορίζει την παιδαγωγική διαδικασία (Δερμεντζόγλου, 2009).

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα έδειξε πως η ασχολία του ατόμου με τις τέχνες ενεργοποιεί κυρίως το δεξί ημισφαίριο του εγκεφάλου, εστιάζοντας στα χωρικά στοιχεία αντίληψης και πράξης. Ουσιαστικά, λοιπόν, συμβάλλει στη βοήθεια αυτοκυριαρχίας, ανάπτυξης συντονισμού, προσοχής καθώς και τη διαπολιτισμική κατανόηση (Χατζηχρήστου, 2008; Downey & Kelly, 1979).

Συχνά, στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών προτείνονται καλλιτεχνικές δραστηριότητες, που, όμως, αντιμετωπίζονται ως ένα κατά επιλογήν μάθημα, όποτε δεν υπάρχει πίεση χρόνου, χώρου και πόρων (Ρόμπινσον, 1999). Πιο συγκεκριμένα, στο ελληνικό εκπαιδευτικό αναλυτικό πρόγραμμα και στο διαθεματικό πλαίσιο σπουδών

περιλαμβάνονται μόνο οι εικαστικές τέχνες και η μουσική, για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι θεατρικές τέχνες και οι διδακτικές ώρες λογοτεχνίας για τη δευτεροβάθμια.

Η σχολική ηλικία (ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια) αποτελεί το στάδιο ανάπτυξης κατά το οποίο, τα παιδιά αποκτούν τις πρώτες και βασικές τους γνώσεις, αλλά παράλληλα καλλιεργούν τις πνευματικές τους δεξιότητες και διαμορφώνουν το ψυχικό και συναισθηματικό τους κόσμο. Στις σημερινές κοινωνίες είναι πλέον αναγνωρισμένο ότι η ποιότητα της σχολικής εκπαίδευσης αποτελεί σημαντικό παράγοντα που καθορίζει τη μελλοντική επιτυχία των παιδιών και την ομαλή κοινωνική τους ένταξη. Ερευνητές, όπως ο Piaget, ο Freud και ο Erikson έχουν διερευνήσει τα στάδια της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης των παιδιών και έχουν καταλήξει σε συμπεράσματα σχετικά με τις ενέργειες που θα συμβάλλουν στην ομαλή προσαρμογή στην σχολική αγωγή και κατ' επέκταση σε μια κοινωνία ενηλίκων. Στο πλαίσιο αυτό προκρίνεται η σημασία της τέχνης, η οποία μπορεί να συμβάλλει στην πολύπλευρη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη των μαθητών καλλιεργώντας, οξύνοντας και αναπτύσσοντας ολιστικά όλες τις αισθήσεις των παιδιών.

Η μουσική ορίζεται ως *«η τέχνη που προκαλεί και εκφράζει διάφορα συναισθήματα με το συνδυασμό των ήχων»*, ενώ ο ήχος ορίζεται *«η αιτία που διεγείρει το όργανο της ακοής και με αυτό προκαλεί το ακουστικό αίσθημα»*. Ο ήχος στη μουσική ονομάζεται αλλιώς «μουσικός ήχος» ή «φθόγγος» (Αντωνακάκης, 1992α). Ο ήχος αποτελεί λοιπόν τη θεμελιακή ενέργεια της μουσικής (Βενιζέλου, Καλαμπαλίκη, Καλοσύνη, Κονταξάκης, Λαυρεντάκη, Μαυροειδής & Πατρίκη, 2003). Ο μουσικός ήχος δημιουργείται από περιοδικές κινήσεις που αποτελούν φθόγγους συγκεκριμένου τονικού ύψους (Ματθαίου, 1996). Κατά τον Webster, η μουσική ορίζεται ως *«η επιστήμη ή τέχνη που ενσωματώνει ευχάριστους, εκφραστικούς ή έξυπνους συνδυασμούς τόνων από τη φωνή ή τα μουσικά όργανα σε μία σύνθεση που έχει καθορισμένη δομή και συνέχεια»* (Αργυρίου & Κουτσούμπα, 2007).

Σύμφωνα με τον Gordon και την Θεωρία της Μουσικής Μάθησης, η μουσική δεκτικότητα φαίνεται πως κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο. Η μουσική δεκτικότητα ορίζεται ως *«το μέτρο της δυνατότητας ενός ατόμου να μάθει και συμβαίνει κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του, από τη γέννησή του έως την ηλικία των εννέα ετών»*. Το παιδί από τη γέννησή του κιόλας, διαθέτει αρκετά υψηλά επίπεδα μουσικής δεκτικότητας, για τα οποία πρέπει όμως να δέχεται συνεχώς ποικίλα μουσικά ερεθίσματα, ώστε αυτά να μην χαθούν (Στάμου, 2001).

Όταν ο ήχος και η μουσική αξιοποιούνται παιδαγωγικά, τότε τα οφέλη για τα παιδιά είναι πολλαπλά, καθώς ενεργοποιείται η σχέση τους με η γνώση, βελτιώνονται οι σχέσεις των παιδιών όταν η μουσική αποτελεί τη βάση μιας ομαδικής δραστηριότητας, αποτελεί μέσο ατομικής έκφρασης, αποτελεί έναν τρόπο κινητικής εκτόνωσης, δημιουργικότητας και παιχνιδιού (Ζορμπαλά – Σωτηροπούλου, 2002). Η μουσική συνδέεται άμεσα με την κίνηση, κινούμαστε για να δημιουργήσουμε τον ήχο, κινούμαστε για να χορέψουμε και να αποδώσουμε τον ήχο μέσα από το σώμα μας. Μέσα από τη μουσική το παιδί κινείται, χαίρεται και παίζει είτε ατομικά, είτε μέσα από μια ομάδα, αναπτύσσοντας συνεργασίες, πειραματίζεται και εκφράζεται δημιουργικά (Τζανάκης & Αϊλαμάκης, 2002).

1.3 Δημιουργικότητα

Ο Torrance (1976) υποστηρίζει ότι η δημιουργικότητα είναι η ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει προβλήματα, να κάνει υποθέσεις, να διατυπώνει ιδέες και να επικοινωνεί με αποτελεσματικό τρόπο με τους άλλους. Οι ορισμοί που επικράτησαν μέχρι πρότινος, όπως οι παραπάνω, εξέφραζαν *«την έννοια της δημιουργικότητας ως ανάγκη του ατόμου να γεννά νέες ιδέες ή να εκφράζει τον εαυτό του με μοναδικό τρόπο και συχνά συνδεόταν με τις τέχνες»* (Cheung, 2013: 134). Πρόκειται για ορισμούς που δίνουν ιδιαίτερη σημασία στα στοιχεία της καταλληλότητας, της φαντασίας και της αυθεντικότητας (Barron, 1988).

Πλέον, ο ορισμός της δημιουργικότητας δεν περιλαμβάνει μόνο την ανάγκη και την ικανότητα του ανθρώπου για έκφραση, αλλά και την ικανότητά του να προσαρμόζεται δημιουργικά σε νέα περιβάλλοντα και καταστάσεις, να μπορεί να επιλύει προβλήματα, να αντιδρά με αποτελεσματικό τρόπο στις προκλήσεις και να οδηγείται σε ικανοποιητικά αποτελέσματα (Cheung, 2013).

Ο Torrance, συμπληρώνει πως η δημιουργικότητα αποτελεί *«τη διαδικασία συναίσθησης, εντοπισμού κενών ή προβλημάτων στις πληροφορίες, σχηματισμού ιδεών ή υποθέσεων, ελέγχου και τροποποίησής τους και ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων»* (Torrance, 1969, pp. 4). Οι Sternberg & Lubart (1999) την ορίζουν ως την ικανότητα για παραγωγή έργου αυθεντικού, νεωτερικού ή απροσδόκητου και ταυτόχρονα χρήσιμου και προσαρμόσιμου σε περιορισμούς.

Επειδή η δημιουργικότητα κάποιου δεν αναγνωρίζεται μέσα σε ένα ευρύ κοινωνικό πλαίσιο, αυτό δεν σημαίνει ότι το άτομο δεν είναι δημιουργικό· ο καθένας είναι εν δυνάμει δημιουργικός. Η δημιουργικότητα καθορίζεται από το κοινωνικό πλαίσιο και τους ενδιαφερόμενους φορείς σε αυτό το πλαίσιο (ο δάσκαλος ποιητής, οι συνάδελφοι ποιητές κτλ.) (Beghetto, 2005).

Η δημιουργικότητα επηρεάζεται από κοινωνικούς και παιδαγωγούς παράγοντες (McVey, 2008; Sak, 2004). Ο Amabile (1996) έδειξε ότι, όταν κάποιος εμπλέκεται με κάποιο κίνητρο σε δημιουργικές πρακτικές, τότε έχει καλύτερη απόδοση σε δύσκολα καθήκοντα. Παρόμοια, οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου τα παιδιά να αναπτύξουν τη δημιουργικότητά τους, θα πρέπει να τα ενθαρρύνουν να επιλύουν προβλήματα, να κάνουν υποθέσεις και να δημιουργούν νέες ιδέες (Torrance, 1976). Το παιδί, προκειμένου να μπορέσει να αναπτύξει τη δημιουργικότητά του, θα πρέπει να

βρίσκεται σε ένα περιβάλλον που να ευνοεί και να ενισχύει την δημιουργική δραστηριότητα.

Ακόμη, η συμπεριφορά του παιδαγωγού συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των μαθητών. Δεν είναι αρκετό ο παιδαγωγός να είναι δημιουργικός, αλλά και να δημιουργεί στην τάξη ένα κλίμα στο οποίο να μπορεί να ευδοκιμήσει και να αναπτυχθεί η δημιουργικότητα. Γι' αυτό χρειάζεται μια ατμόσφαιρα που να ανταποκρίνεται εποικοδομητικά στις πρωτόγνωρες ιδέες. Επιπρόσθετα, ο παιδαγωγός πρέπει να ανταμείβει και να ενισχύει τη δημιουργικότητα των παιδιών μέσω των διδακτικών δραστηριοτήτων (Sak, 2004).

Κεφάλαιο 2 – Η ιστορία της μουσικής

Η μουσική ξεπερνά τα όρια της τέχνης, αποτελεί το εργαλείο, το μέσο που αξιοποιεί ο άνθρωπος για δημιουργία, για έκφραση, για επικοινωνία και για ευχαρίστηση (Αντωνακάκης, 1992β).

2.1 Η ιστορική εξέλιξη της μουσικής

Η μουσική υπάρχει από την αρχαιότητα ακόμα, με τους ήχους των κρουστών, πέρασε από πολλά στάδια και τρεις περιόδους για να φτάσει στη σημερινή της μορφή. Η πρώτη περίοδος εκτείνεται από την αρχαιότητα έως τον 9^ο αιώνα μ.Χ. και χαρακτηρίζεται ως περίοδος της μονοφωνίας. Η δεύτερη περίοδος καταλαμβάνει τη χρονική διάρκεια από το μεσαίωνα έως τα έλη του 16^{ου} αιώνα μ.Χ. και χαρακτηρίζεται ως πολυφωνική. Η τρίτη περίοδος, η οποία είναι και η σύγχρονη, υποδιαιρείται σε επιμέρους χρονικές περιόδους: Αναγέννηση – Μπαρόκ/ 1600-1750, κλασσική/1750-1820, ρομαντισμού/1820-1900 και τη σύγχρονη εποχή (Αντωνακάκης, 1992β).

Η μελέτη του Weber αποτελεί και το μοναδικό του έργο σε θέματα αναφορικά με την κοινωνιολογία και την κουλτούρα της μουσικής. Προσπάθησε να ερευνήσει γιατί κάποιοι λαοί δημιουργούν «αρμονική μουσική» παρόλο που εθνογραφικές μελέτες έχουν αποδείξει ότι λαοί λιγότερο ανεπτυγμένοι από αυτούς του δυτικού κόσμου έχουν ευαίσθητο αυτί και πιο έντονο μουσικό πολιτισμό. Σύμφωνα με τον ίδιο «η ανάπτυξη κοσμοθεωριών και δομικών τύπων αποτελούν τεκμήριο στοχασμού στο να κατανοηθεί η ανθρώπινη δράση» σ' ένα ευρύτερο κοινωνικό – πολιτισμικό πλαίσιο (Αναγνώστου, 2008).

Η αξιολογική ουδετερότητα, η συγκριτική και ιστορική προσέγγιση και η πολλαπλότητα των εμπλεκόμενων παραγόντων (σχέση αιτίου-αιτιατού) βοηθούν το μελετητή να προσεγγίσει κοινωνιολογικά τη μουσική. Η εξέλιξη και η πρόοδος της δυτικής μουσικής είναι τα σημεία που τον απασχολούν. Η πρόοδος σύμφωνα με αυτόν από τεχνικής σκοπιάς «.... Η τεχνική πρόοδος, ορθώς κατανοούμενη, συνιστά ακριβώς το πεδίο της ιστορίας της τέχνης, η πρόοδος αυτή, ως και η επίδρασή της επί της καλλιτεχνικής δημιουργίας, περιλαμβάνουν ακριβώς το μόνο εμπειρικό διαπιστώσιμο πράγμα στη διαδρομή της εξελίξεως της τέχνης, δηλαδή εκείνο που παραμένει άνευ αισθητικής αξιολογήσεως..... Η χρησιμοποίηση μιας ορισμένης τεχνικής, όσο και αν αυτή είναι εξελιγμένη, δεν προσκομίζει καμία απόδειξη περί της αισθητικής αξίας του έργου τέχνης (Weber 1972: 91-95)(όπως αναφέρεται από την Αναγνώστου, 2008).»

Ο Weber θεωρεί την εξέλιξη της δυτικής μουσικής ως αποτέλεσμα όχι σχέσεων αιτίου –αιτιατού αλλά ως αποτέλεσμα φυσικών φαινομένων όπως είναι η αντήχηση που οδήγησε στην παραγωγή ήχων και τη δημιουργία ανάλογων μουσικών οργάνων. Αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στις εκφραστικές ανάγκες των λαών για παραγωγή παραδοσιακής μουσικής με την ανάπτυξη χρωματικών τύπων, τη δημιουργία ίσων διαστημάτων και τη μεταφορά ήχου και μελωδίας από ένα μουσικό όργανο σε ένα άλλο. Ο Weber εστιάζει στην ανάλυση, δηλαδή στους ιδιαίτερους παράγοντες που οδήγησαν στην εξέλιξη των διαφόρων μουσικών συστημάτων καθώς και την πορεία αυτής της εξέλιξης μέσω μιας κοινής αφετηρίας. Ασχολείται επίσης με την κατασκευή των μουσικών οργάνων, ερευνώντας τα υλικά και τις κοσμοθεωρίες που οδήγησαν σ' αυτή την εξέλιξη. Τέλος ιδιαίτερη σημασία γι' αυτόν έχει η μουσική σημειογραφία καθώς η μουσική και η παραγωγή ήχων στους αρχέγονους πολιτισμούς αλλά και αργότερα δεν ήταν αντικείμενο που είχαν μελετήσει ή εσωτερικεύσει οι δημιουργοί καθώς ως τομέας της μουσικής παραγωγής και εξέλιξης εμφανίστηκε τον 12^ο και 13^ο αιώνα από μοναχικά ρεύματα.

Ο Adorno⁶ (Αναγνώστου, 2008) προχωρά σε διαχωρισμό της τέχνης ως αισθητικό προϊόν και στη μαζική παραγωγή προϊόντων που ενισχύουν τη μαζική κουλτούρα και αισθητική (φωτογραφίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε) τη σύγχρονη μουσική βιομηχανία με τα πρότυπα και τα προϊόντα της από εκείνη την παραγωγή μουσικών στοιχείων και οργάνων που αντικατόπτριζαν την κουλτούρα και τους ιδεότυπους κοινωνιών και λαών στο παρελθόν και σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα στο συγκεκριμένο συγκείμενο.

Η μουσική ως μορφή τέχνης ανήκει στην Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά κάθε χώρας. Τι στοιχειοθετεί όμως την Πολιτισμική Κληρονομιά; Ορίζεται ως εκείνη η ηθική και πνευματική παρακαταθήκη από υλικά περιουσιακά αντικείμενα αλλά και από άυλα στοιχεία ενός έθνους, τα οποία διαφυλάσσονται από γενιά σε γενιά. Εμπερικλείει τον υλικό και χειροπιαστό πολιτισμό (κτίρια, μνημεία, βιβλία, έργα τέχνης), αλλά και τον άυλο πολιτισμό (λαογραφία, παραδόσεις, μουσική, γλώσσα, μύθους και παραμύθια). Σωματεία, οργανισμοί και ομάδες, όπως η UNESCO κατάφεραν με επιτυχία να διατηρήσουν και να διαφυλάξουν στο πέρασμα των χρόνων τη διατήρηση και διάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς των εθνών (Αλεξανδρή, 2015).

⁶ Ο Adorno ανήκε σε κύκλο βιεννέζων διανοουμένων αναγκάστηκε να κατευθυνθεί προς τη φιλοσοφία παρόλο που η μουσική ήταν η μεγάλη του αγάπη και ο ίδιος ήταν δεξιοτέχνης μουσικών οργάνων.

Η σημαντικότερη συμβολή στη διαχείριση και διατήρηση της πολιτιστικής (φυσικής, άυλης και μη) αποτελεί την προώθηση, ανάπτυξη και ενθάρρυνση της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας και των ανθρώπων (Πούλιος, Αλιβιζάτου, Αραμπατζής, Γιαννακίδης, Καραχάλης, Μάσχα, Μούλιου, Παπαδάκη, Προσύλης & Τουλούπα, 2015).

2.2 Η μουσική αγωγή

Το παιδί είναι ικανό να ανταποκρίνεται στους ήχους, να τους περιγράφει και να εκφράζει την εντύπωση που έχει σχηματίσει. Η μουσική αποτελεί μία μορφή ανθρώπινης επικοινωνίας και συναισθηματικής έκφρασης. Ως ανθρώπινη δραστηριότητα είναι μορφή έκφρασης της κοινωνικής εμπειρίας του κάθε ατόμου. Η έκθεση των παιδιών στη μουσική, οδηγεί στη δημιουργία ποικίλων εγκεφαλικών δραστηριοτήτων, καθώς αναπτύσσονται η ομιλία τους, η μνήμη τους, η νοημοσύνη τους.

Η μουσική αγωγή συντελεί στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού (Ματθαίου, 1996). Η επίδραση της μουσικής στην ψυχολογική και αναπτυξιακή συμπεριφορά του παιδιού. Ο ρόλος της μουσικής είναι επιτελικός στη νοητική ανάπτυξη των παιδιών, καθώς επιδρά στις κινητικές, γλωσσικές, κοινωνικές, γνωστικές και ακαδημαϊκές ικανότητες των παιδιών. Σύμφωνα με την θεωρία του Gardner για την πολλαπλή νοημοσύνη, υπάρχουν επτά (7) είδη διαφορετικής νοημοσύνης, οι οποίες είναι οι εξής: λεκτική, μαθηματική, οπτικοχωρητική, κινητικοσωματική, μουσική, ενδοπροσωπική και διαπροσωπική. Οι δυο πρώτες είναι αυτές που αναπτύσσονται περισσότερο στα σχολεία. Τα τελευταία χρόνια βέβαια, η άποψη αυτή έχει αναθεωρηθεί και λογίζονται ως εννέα (09) είδη.

Σύμφωνα με την ίδια θεωρία, ένας άνθρωπος δεν μπορεί να έχει αναπτυγμένα όλα τα παραπάνω είδη στον ίδιο βαθμό, αλλά ο καθένας έχει διαφορετικούς συνδυασμούς νοημοσύνης και όλοι οι συνδυασμοί είναι δυνατοί και διαμορφώνονται ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον και το ιστορικό του καθενός. Η θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως τρόπος μετάδοσης του περιεχομένου της διδασκαλίας. Τα διάφορα εκπαιδευτικά προγράμματα, οφείλουν να προωθούν ισομερώς όλα τα είδη νοημοσύνης και όχι μόνο δυο από αυτά, όπως γίνεται στα περισσότερα σχολικά προγράμματα.

Ο Gardner, θεωρεί πως το σχολείο πρέπει να έχει ένα παιδοκεντρικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, όπου να εξελίσσει τις ικανότητες των παιδιών και να στηρίζεται στα ενδιαφέροντά τους, αλλά παράλληλα να γίνεται και μια προσπάθεια βελτίωσης των αδυναμιών των νηπίων. Είναι βασική, λοιπόν, η πρώιμη αναγνώριση των ικανοτήτων και των αδυναμιών των παιδιών, ώστε να ακολουθήσει η ανάλογη ανάπτυξη ή παρέμβαση αντίστοιχα. Σε τακτά χρονικά διαστήματα, πρέπει να γίνεται και μια αξιολόγηση ώστε να φανεί αν υπάρχει πρόοδος ή όχι και από εκεί και μετά να ακολουθηθεί η κατάλληλη διαδικασία (Ντολιοπούλου, 1999).

Η μουσική ευφυΐα είναι «η ικανότητα δημιουργίας, εκτέλεσης και εκτίμησης της μουσικής» (Gardner, 1999). Οι μαθητές με αυτή τη δύναμη νοημοσύνης κατανοούν μουσικές έννοιες και μαθαίνουν καλά μέσα από τα τραγούδια, τους ρυθμούς, τα άσματα, και την ποίηση.

Ο δάσκαλος οφείλει να σέβεται τον ρυθμό ανάπτυξης του κάθε παιδιού και να εφαρμόζει μία μουσική ποικιλία στη διδασκαλία του, όπου η αντίθεση μεταξύ των μουσικών κομματιών να είναι εμφανής και να μην αρκείται στην παρουσία συγκεκριμένων αρμονιών, μέτρων και στυλ (Gordon, 2003).

Η συστηματική εκπαίδευση της μουσικής αγωγής βοηθάει τα παιδιά να αναπτύξουν και τις συναισθηματικές τους δεξιότητες, καθώς απελευθερώνουν τα συναισθήματά τους, ακούν και αισθάνονται τη μουσική, αλλά και εκφράζονται μέσω αυτής. Από τη βρεφική ηλικία άλλωστε εγκαθιδρύονται οι πρώτοι συναισθηματικοί δεσμοί του παιδιού, αρχικά με τη μητέρα του, μέσα από τα νανουρίσματά της, τα βρεφικά τραγούδια και την ανταπόκριση του μωρού στους ήχους της (Miller, 1986). Στόχος της αποτελεί η ανάπτυξη του αισθητηρίου της μουσικής αλλά και της δημιουργικότητας των παιδιών εκ παραλλήλου με την απόλαυση και τη χαρά μέσα από τη μουσική έκφραση. Η μουσική σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα είδη τέχνης εξυπηρετεί τους γενικούς σκοπούς και στόχους της αισθητικής αγωγής ⁷(Βενιζέλου, Καλαμπαλίκη, Καλοσύπη, Κονταξάκης, Λαυρεντάκη, Μαυροειδής & Πατρίκη, 2003).

⁷ Η αισθητική εισήχθη για πρώτη φορά ως όρος στη φιλοσοφία από τον Γερμανό φιλόσοφο Baumgarten, τον 18^ο αιώνα. Σύμφωνα με το φιλόσοφο, η αισθητική σχετιζόταν με τη μελέτη της γνώσης μέσω των αισθήσεων. Σήμερα, η αντίληψη αυτή έχει αλλάξει, και ως αισθητική, λογίζουμε κάθε δραστηριότητα που έχει ως αντικείμενο το ωραίο (κάλος) και την τέχνη που το αποκαλύπτει. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, πως αισθητική και τέχνη συνυπάρχουν. Μέσω της αισθητικής, το άτομο μπορεί να καλλιεργηθεί (ψυχικά και πνευματικά) και παράλληλα μαθαίνει να παρατηρεί, να ερμηνεύει και να αναγνωρίζει (Κόφφας, 1993).

Στο πλαίσιο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας) η μουσική αγωγή επιδρά θετικά ως προς την ανάπτυξη του συναισθηματικού κόσμου των μικρών παιδιών, βοηθώντας τα να αναπτύξουν μια ισορροπημένη προσωπικότητα. Η μουσική αγωγή για παιδιά μικρής ηλικίας στηρίζεται στα πλαίσια και τα βασικά χαρακτηριστικά της μουσικοκινητικής αγωγής⁸ (Αργυρίου & Κουτσούμπα, 2007).

Η μουσική αγωγή ως αισθητική εμπειρία απαιτεί δύο βασικές λειτουργίες, την αισθητική ανταπόκριση και αισθητική αντίληψη, ενώ εμπερικλείει στοιχεία από τρία διαφορετικά επίπεδα κατά τους Bloom & Krathwohl (Αργυρίου & Κουτσούμπα, 2007):

1. Σε γνωστικό επίπεδο: αντίληψη, ανάλυση, αναγνώριση κλπ.
2. Σε συναισθηματικό επίπεδο: διαίσθηση, υποκειμενική ερμηνεία και δημιουργία υποκινούμενη από το συναίσθημα
3. Σε ψυχοκινητικό επίπεδο: μίμηση, συντονισμός, εσωτερικό άκουσμα.

Η Μουσικοκινητική Αγωγή αποτελεί ένα παιδαγωγικό σύστημα προσέγγισης της μουσικής και της κίνησης μέσα από την βιωματική εμπειρία⁹, την εξερεύνηση, την παρατήρηση και τον δημιουργικό αυτοσχεδιασμό. Βασίζεται στις πιο σύγχρονες κι εξελιγμένες γνωστικές αρχές της παιδοψυχολογίας, της μουσικοπαιδαγωγικής, της κινησιολογίας και της αισθητικής αγωγής. Η σχολική εκπαίδευση οφείλει να καλλιεργήσει και να ενεργοποιήσει στο παιδί όλες εκείνες τις ικανότητες οι οποίες είναι απαραίτητες για την εξελικτική και αναπτυξιακή του πορεία όπως την πρωτοβουλία, την φαντασία και την δημιουργικότητα (Ματεΐ, 1992).

⁸ Μέσα από την κίνηση (η οποία συνδυάζεται με τη μουσική), το παιδί μπορεί να αντιληφθεί και να αναπτύξει τις μουσικές έννοιες. Ο Orff επισημαίνει: «η μάθηση της μουσικής πρέπει να γίνεται μέσα από τη ρυθμισμένη κίνηση του σώματος» (Ματθαίου, 1996).

⁹ Σύμφωνα, με τον Dewey, η εκπαίδευση αποτελεί μια κοινωνική λειτουργία με διαρκή αναδόμηση βιωμάτων (Ντολιοπούλου, 2000). Οι «προοδευτικοί» παιδαγωγοί, θεωρούσαν πως η εκπαίδευση και η αγωγή του παιδιού οφείλουν να αντικατοπτρίζουν τις ανάγκες του και τα ενδιαφέροντά του και ο εκπαιδευτικός οφείλει να του προσφέρει τη δυνατότητα να αποκτήσει εμπειρίες και βιώματα, τα οποία θα έχουν νόημα για αυτό. Η εμπειρία έχει εκπαιδευτική επίδραση, το παιδί κατακτά γνώσεις και αναπτύσσει δεξιότητες, όταν μαθαίνει και παράλληλα πράττει. (Κόφφας 2002). Το σχολείο της σύγχρονης εποχής ως κοινωνικοποιημένο που χαρακτηρίζεται, στηρίζεται στις βασικές αρχές του learning by doing, της βιωματικής μάθησης του Dewey και του μαθητή του, Kilpatrick. (Χατζηστεφανίδου, 2008). Σύμφωνα με τον Dewey, η γνήσια μορφή της εκπαίδευσης, προκύπτει μέσα από την εμπειρία.

Το παιδί κατά την πρώτη σχολική περίοδο παρουσιάζει ιδιαίτερη ικανότητα αφομοίωσης βιωμάτων που αφορούν την κίνηση, τους ήχους, τα χρώματα, τους ρυθμούς και τις εν γένει αισθητικές μορφές. Η σχολική παιδεία πρέπει να βοηθήσει το παιδί να αναπτυχθεί ισόρροπα και ολόπλευρα (σωματικά, πνευματικά και ψυχικά) (Γούλα, 2013).

Κεφάλαιο 3 – Μουσική και παιδί

«Ανέκαθεν τα παιδιά δε συμπαθούσαν τη μελέτη. Θα προτιμούσαν να παίζουν και εάν έχετε τα ενδιαφέροντά τους στο επίκεντρο, τότε θα τους επιτρέψετε να μαθαίνουν ενώ παίζουν» - Carl Orff¹⁰.

Εδώ και πολλά χρόνια οι επιστήμονες προσπαθούν να αποκρυπτογραφήσουν τις διάφορες όψεις της παιδικής ηλικίας. Οι έρευνες ξεκινούν με το έμβρυο, συνεχίζουν με την βρεφική ηλικία, την προσχολική, την σχολική και φτάνουν έως την εφηβεία. Η ανάπτυξη ενός παιδιού περιλαμβάνει βιολογικούς, γνωστικούς, συναισθηματικούς, κοινωνικούς και δημιουργικούς παράγοντες, οι οποίοι επηρεάζουν και επηρεάζονται ο ένας από τον άλλο. Όλοι μαζί συντελούν στο να σχηματιστεί ένα άτομο μοναδικό με τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Σαφώς στην περίπτωση μας θα διερευνήσουμε το πώς λοιπόν η τέχνη βοηθάει στην ανάπτυξη του παιδιού και ποια είναι η συσχέτισή τους.

Οι μουσικές δραστηριότητες ανοίγουν έναν νέο κόσμο όπου το άτομο μπορεί να είναι δημιουργός και να συνειδητοποιεί τις δυνάμεις του. Το παιδί μετουσιώνεται σε ένα δημιουργό καταστάσεων, συναισθημάτων, σχέσεων. Το παιδί ξεδίνει, χρησιμοποιεί ολόκληρο το σώμα, ενεργοποιεί και αξιοποιεί όλο του το είναι για να εκφράσει την διάθεση της στιγμής. Προσπαθεί να βγάλει προς τα έξω όσα δεν μπορούν να ειπωθούν με λόγια. Είναι μια αυθόρμητη ομολογία που βοηθάει το παιδί να αναπτυχθεί ολόπλευρα.

Η Παυλίδου (2004) σημειώνει *«Η τέχνη προσπαθεί να προσεγγίσει την αλήθεια ολιστικά και βαθιά. Δεν αξιοποιεί μόνο τις δυνάμεις της νόησης, επιστρατεύει το εκατό τις εκατό των δυνάμεων του ανθρώπου, τον κινητοποιεί συνολικά.»* Η Duffy (1998) συμπληρώνει: *«Η μουσική είναι μία μορφή επικοινωνίας που έχει σχέση με το πνεύμα, το συναίσθημα και τη νόηση».*

¹⁰ Ο Γερμανός μουσικοσυνθέτης **Carl Orff** (1895-1982 θεωρείται μια από τις πιο δυναμικές καλλιτεχνικές προσωπικότητες του 20ου αι. Τόσο η μουσική του η οποία άφησε μια πολύτιμη κληρονομιά στον κόσμο, όσο και τα εκπαιδευτικά του προγράμματα έχουν ασκήσει βαθιά επίδραση στον τρόπο που τα παιδιά μαθαίνουν και εκτιμούν τη μουσική. Δημιούργησε το Schulwerk, ένα απλό σύστημα μουσικής ενορχήστρωσης με σκοπό παιδιά χωρίς γνώσεις μουσικής, να είναι σε θέση να εκτελέσουν μουσικά κομμάτια με σχετική ευκολία. Ο Orff συνεργάστηκε με τα παιδιά, χρησιμοποιώντας τη μουσική ως εκπαιδευτικό εργαλείο. Η μελωδία και ο ρυθμός των συνθέσεων καθορίζονται συχνά από τις λέξεις του τραγουδιού. Ο Orff ανέπτυξε τις ιδέες του μαζί με την Gunild Keetman. Η ανάπτυξη και η εφαρμογή τους θεωρήθηκαν καινοτόμες για τη μουσική εκπαίδευση που απευθύνεται σε παιδιά. Το σύστημα έγινε γνωστό ως Orff Schulwerk (Γούλα, 2013).

3.1 Το έμβρυο

Από την **εμβρυική ηλικία** η μουσική επηρεάζει μόνο θετικά, την άποψη αυτή ενισχύουν έρευνες που αποδεικνύουν πως η επιλογή της κατάλληλης μουσικής, χαλαρώνει το έμβρυο καθώς μειώνει τα επίπεδα των στρεσογόνων ορμονών στη μητέρα και κατ' επέκταση στο έμβρυο που αναπτύσσεται μέσα της¹¹.

Ο άνθρωπος από την εμβρυική του ηλικία αντιλαμβάνεται και αντιδρά σε ήχους, όπως οι περιβαλλοντικοί ήχοι και η φωνή της μητέρας, καταδεικνύοντας πως η μουσική επιδρά στην ανθρώπινη ύπαρξη ήδη από την προγεννητική ηλικία. Τα αυτιά του εμβρύου αναπτύσσονται ήδη όταν αυτό είναι 0.9 χιλιοστά, ενώ ο κοχλίας του μέσου αυτιού έχει διαμορφωθεί στο τελικό στάδιο, ήδη στις 24 εβδομάδες. Τα περισσότερα έμβρυα αντιδρούν σε ηχητικά ερεθίσματα ως τις 26 εβδομάδες, κάτι που διακρίνεται μέσα από τις αλλαγές του καρδιακού παλμού και της αναπνοής, την κίνηση του κεφαλιού και των άκρων. Τα νεογέννητα έμβρυα είναι ικανά να διακρίνουν μία ανδρική από μία γυναικεία φωνή, να αναγνωρίζουν τη φωνή της μητέρας τους καθώς και άλλους οικείους ήχους (Abrams, 1997).

Έχει αποδειχθεί ερευνητικά πως κατά το τελευταίο τρίμηνο της κύησης, το έμβρυο μπορεί και αντιδρά στα εξωτερικά ακούσματα καθώς έχει ολοκληρωθεί η ακουστική του λειτουργία (DeCasper & Spence, 1986). Όλοι οι ήχοι από το περιβάλλον μεταφέρονται στον πλακούντα και στο έμβρυο, μέσω του αίματος. Από μεγάλη ανάλυση και σύγκριση φωτογραφιών έχει παρατηρηθεί ότι οι νέες μητέρες προτιμούν να κρατάνε τα βρέφη τους στην αριστερή πλευρά τους. Από αυτό προέκυψε το συμπέρασμα ότι τα παιδιά ήταν περισσότερο ήρεμα όταν ήταν στην αγκαλιά της μητέρας και άκουγαν τον ήχο της καρδιάς της (Σακαλάκ, 2004).

¹¹ Τα έμβρυα ανταποκρίνονται κοντολογίς στον ήχο (Duffy, 1998).

3.2 Το βρέφος

Ο ήχος αποτελεί ένα από τα πρώτα ερεθίσματα στα οποία αντιδρούν τα βρέφη (Τζανάκης & Αϊλαμάκης, 2002). Έχει παρατηρηθεί πως τα βρέφη είναι ικανά να διακρίνουν και να αντιληφθούν διάφορα χαρακτηριστικά των μουσικών ήχων, όπως είναι το τονικό ύψος ή τα ρυθμικά μοτίβα. Οι πρώτες μουσικές έννοιες που αντιλαμβάνεται ένα παιδί είναι η ένταση, η χροιά¹², ο χρόνος, η διάρκεια¹³ και αργότερα η τονικότητα και η αρμονία (Zimmerman, 1993). Τα βρέφη 6-12 μηνών παρουσιάζουν μορφές κατηγοριοποίησης των μουσικών ερεθισμάτων, ενώ στην ηλικία των 3-6 μηνών είναι ικανά να αντιδρούν ενεργητικά στη μουσική. Αρχίζουν να στρέφονται προς την κατεύθυνση του ήχου με ευχαρίστηση και έκπληξη, με το επόμενο στάδιο να είναι η συνεχής παραγωγή κινήσεων με όλο το σώμα (Hargreaves, 2004).

Έχει καταγραφεί πως τα βρέφη είναι ικανά να ακούν, να διακρίνουν και να αντιδρούν σε ποικίλους ήχους¹⁴. Από την ηλικία των τριών (03) ημερών το βρέφος είναι ικανό να ξεχωρίσει τον ήχο από τη φωνή της μητέρας του και δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση σε αυτή, έναντι άλλων φωνών και ήχων, ενώ ταυτόχρονα δείχνουν προτίμηση στο ρυθμό της μουσικής και όχι στους θορύβους (Πανοπούλου – Μαράτου & Παπαδοπούλου στο Τσιαντής & Δραγώνα, 2000).

Τα νεογέννητα αρέσκονται να κάνουν πειραματισμούς με τους ήχους και να παράγουν διαφορετικούς ήχους (Duffy, 1998). Το βρέφος από τη γέννησή του μέχρι την ηλικία των 6 μηνών χρησιμοποιεί τη φωνή (ήχος) του (κλάμα κλπ) και ασκείται φωνητικά στην προσπάθειά του για να επικοινωνήσει και να αναζητήσει την ικανοποίηση στις βασικές του ανάγκες, για να ευχαριστηθεί ή ακόμα και για να μειώσει τον πόνο. Στους 6 – 24 μήνες ζωής είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται και να διακρίνει διαφορές ή και αλλαγές στη χροιά, το τονικό ύψος και την ένταση του ήχου (Μπακατσή, 2008). Η δυνατότητα παραγωγής ήχου που διαθέτουν ορισμένα αντικείμενα (δεν αποτελεί τυχαία αγαπημένο τους παιχνίδι η κουδουνίστρα) ενθουσιάζει τα βρέφη και από τους πρώτους μήνες της ζωής τους, πολύ πριν μιλήσουν είναι σε θέση να συνδυάσουν μία μελωδία με το τονικό ύψος, ενώ στην ηλικία των 6 – 12 μηνών αντιλαμβάνονται τον τρόπο εκτέλεσης ενός τραγουδιού και προσπαθούν να τραγουδήσουν (Duffy, 1998).

¹² Η χροιά ορίζεται ως «η διαφορά του ηχοχρώματος, δηλαδή η διαφορά της ίδιας νότας που ακούγεται από διαφορετικά όργανα ή διαφορετικές φωνές» (Ματθαίου, 1996).

¹³ Η διάρκεια του ήχου εξαρτάται από τον τρόπο που αυτός παράγεται (Ματθαίου, 1996).

¹⁴ Διακρίνουν από τις πρώτες κιόλας ημέρες της ζωής τους τη φωνή της μητέρας (Duffy, 1998).

Η ποιητική παράδοση στον τόπο μας έχει βαθιές ρίζες. Μεγάλος δάσκαλος της αρχαιότητας θεωρείται ο Όμηρος, οι στίχοι του ψυχαγωγούσαν, μόρφωναν και ενέπνευσαν τις αξίες της φυλής, και αυτή η ποιητική παράδοση συνεχίστηκε σε όλους τους αιώνες. Στην πορεία για την δημιουργική έκφραση και την πνευματική ωριμότητα του ανθρώπου προηγείται η ποίηση. Το μικρό παιδί γοητεύεται από την ποίηση, ακόμα και όταν δεν καταλαβαίνει πολλές λέξεις, αισθάνεται τους ήχους, μαγεύεται με το ρυθμό. Απολαμβάνει τους στίχους, την ομοιοκαταληξία και χαίρεται την μουσικότητα. Η ποίηση δίνει στο παιδί την αίσθηση του ρυθμού και της μουσικότητας. Μια κατηγορία του λαϊκού ποιήματος είναι τα ταχταρίσματα και τα νανουρίσματα.

Τα ταχταρίσματα είναι χαρούμενα και σε γρήγορο ρυθμό τραγούδια που λέει η μάνα όταν σηκώνει στην αγκαλιά της το μωρό που ξύπνησε. Είναι η ώρα για χορούς και ρυθμικές κινήσεις, για να ανακουφισθεί το παιδικό κορμάκι που έμεινε ακίνητο στον ύπνο. Τα λόγια είναι παιχνιδιάρικα, αστεία, συχνά σατιρικά. Στα ταχταρίσματα υπάρχουν συχνά υπάρχουν οι επωδοί, οι οποίοι είναι στίχοι οργανωμένοι γύρω από ηχητικά μοτίβα που συχνά δεν έχουν νοηματικό περιεχόμενο, σχετίζονται μόνο με το ρυθμό. Το μέτρο είναι τροχαϊκός οκτασύλλαβος, συχνά ομοιοκατάληκτος. Πολλές φορές τα λόγια είναι χωρίς νόημα, χωρίς ειρμό. Εκείνο που έχει σημασία είναι ο χορευτικός ρυθμός, το ταίριασμα των ήχων, η εύθυμη διάθεση. Η μητέρα, στο ταχταρίσμα σατιρίζει τις υπάρχουσες συνθήκες, ξεπερνάει τους φόβους και τις αγωνίες της και επιτρέπει στον εαυτό της την αμφισβήτηση και ανατροπή των παραδεδομένων. Επιδιώκει να ευχαριστήσει το παιδί και να το ηρεμήσει από πιθανές ενοχλήσεις.

Την ανάγκη του παιδιού για ρυθμό, ομοιοκαταληξία, παιχνίδι και τραγούδι ο άνθρωπος του λαού είχε από πολύ νωρίς αντιληφθεί, για αυτό και έχουμε ένα πλήθος από λαϊκά ποιήματα για παιδιά. Άλλα λέγονται τραγουδιστά άλλα ρυθμικά, αλλά απλώς απαγγέλλονται. Τα λαϊκά ποιήματα ή παιχνιδοτράγουδα έχουν σαν σκοπό να ψυχαγωγήσουν τα παιδιά, να τα παρακινήσουν να παίξουν, να τραγουδήσουν, να στιχουργήσουν και τα ίδια. Ο χαρακτήρας τους είναι αστείος και συχνά σατιρικός. Οι συνηθέστεροι ήρωες είναι ζώα ή στοιχεία της φύσης (π.χ. ήλιος, φεγγάρι, βροχή κτλ.). Επίσης, υπάρχουν στοιχεία γνωσιολογικά (π.χ. οι ημέρες της εβδομάδας, αρίθμηση, θρησκευτικές γνώσεις κ.ά.). Στα ποιήματα αυτά καλλιεργείται η μνήμη του παιδιού και η παρατήρηση, συμβάλλουν δε και σε γλωσσοφωνητική άσκηση. Το τραγούδι και το ποίημα είναι ο φυσικότερος τρόπος έκφρασης του παιδιού.

Μέσα από το τραγούδι, το παιδί έχει την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με μια ποικιλία φωνητικών ήχων, να αναπτύξει φωνητικό έλεγχο και να έρθει σε επαφή με

ένα ποικίλο ρεπερτόριο (τόσο σε επίπεδο ύψους, όσο και σε επίπεδο πολιτισμού) τραγουδιών. Η πρώτη μελωδική δοκιμή γίνεται ακόμα χωρίς να συνειδητοποιούν τη διαφορά του τονικού ύψους και την ακριβή ρυθμό της μελωδίας. Μιμούνται και προσπαθούν να συμμετέχουν (κατά τη βρεφική ηλικία συμμετέχουν κατά προσέγγιση) σε τραγούδια, στηριζόμενα στον λόγο και το ρυθμό του. Το τραγούδι αποτελεί τη πιο άμεση εκφραστική μας ικανότητα, αναπτύσσει τη μουσικότητα, εκτονώνει το συναίσθημά μας και μας ηρεμεί. Όταν λειτουργεί μαζί με τα μουσικά όργανα βοηθάει στην απόκτηση ανεξαρτησίας της φωνής¹⁵ και των χεριών. Το τραγούδι διακρίνεται, ως προς το περιεχόμενο, σε (Γούλα, 2013):

- ✓ Παιδαγωγικό (καλλιεργεί τα ανθρωπιστικά ιδεώδη στην ψυχή του παιδιού),
- Ψυχαγωγικό (αποσκοπεί στη διασκέδαση/ψυχαγωγία του παιδιού),
- ✓ Φυσιολογικό (συντελεί στις σωστές ψυχοκινητικές δραστηριότητές του, π.χ. αναπνοή),
- ✓ Κοινωνικό (συντελεί στην ανάπτυξη της κοινωνικότητας, του αισθήματος ευθύνης) και
- ✓ Καλλιτεχνικό (αφυπνίζει τις πρώτες καλλιτεχνικές του τάσεις).

¹⁵ Η φωνή, εκτός από το τραγούδι, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για ηχητικά εφέ. Αυτοσχέδιες μελωδικές γραμμές μπορούν να συνοδεύσουν αντιστικτικά μια άλλη μελωδία ή φωνητικά glissandi να αποτελέσουν μέρος ενός ευρύτερου μουσικοκινητικού αυτοσχεδιασμού (Γούλα, 2013).

3.3 Το παιδί στην πρώτη παιδική ηλικία

«Το παιδί, εντελώς ενστικτωδώς,

κινείται, τραγουδά, παίζει κι όλα αυτά γίνονται ταυτόχρονα και φυσιολογικά. Ποτέ η μουσική από μόνη της, αλλά συνδεδεμένη με το λόγο, την κίνηση, το χορό• μουσική όχι για ακρόαση...αλλά μουσική που αποκτά νόημα μόνο αν συμμετέχεις ενεργά μέσα της»

Carl Orff

Παιδαγωγοί της προσχολικής ηλικίας, υποστηρίζουν πως η οποιαδήποτε ενασχόληση με τη μουσική κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης των παιδιών αυτής της ηλικίας, πρέπει να στηρίζεται σε βιώματα και να μεσολαβεί το παιχνίδι. Μέσα από τα μουσικά παιχνίδια ¹⁶τα παιδιά αντιλαμβάνονται και κατανοούν όλα τα στοιχεία της μουσικής, ενώ παράλληλα εκφράζονται πειραματιζόμενα με το τραγούδι, την κίνηση, το λόγο, τα μουσικά όργανα και τον αυτοσχεδιασμό. Η μουσική ανάπτυξη του παιδιού περιλαμβάνει τη *ψυχοκινητική* και την *νοητική* του ανάπτυξη. Ο όρος ψυχοκινητική μουσική ανάπτυξη αναφέρεται στις δεξιότητες της μουσικής εκτέλεσης, όπως το τραγούδι, τη ρυθμική κίνηση, την εκτέλεση των μουσικών οργάνων και τα ρυθμικά χτυπήματα. Ο όρος νοητική μουσική ανάπτυξη αναφέρεται στις μουσικές έννοιες που αφορούν τις ιδιότητες του ήχου, όπως την ένταση, τη χροιά, τη διάρκεια του ήχου, την τονικότητα, τη μελωδία, το ρυθμό και την αρμονία (Σέργη, 1994).

Τα παιδιά, από πολύ μικρή ηλικία, εμπλέκονται και βρίσκουν ευχαρίστηση σ' ένα σύνολο αυθόρμητων κινητικών δραστηριοτήτων τις οποίες εκτελούν με όλο τους το σώμα ή και με κάποια από τα μέλη του σώματός τους. Αυτές οι κινήσεις, που συχνά έχουν επιφέρουν και από ένα ηχηρό αποτέλεσμα (παλαμάκια, κτυπήματα ποδιών, επιφωνήματα), μοιάζουν σαν ένα ανεπιτήδευτο παιχνίδι. Ωστόσο, μπορούν να αποτελέσουν ένα σημαντικό έναυσμα για την αρχή μιας ρυθμικής και μουσικής καλλιέργειας (Γούλα, 2013). Το σώμα εκτελώντας αυτές τις ηχηρές κινήσεις λειτουργεί ως ένα κρουστό μουσικό όργανο και μέσα από τον αυτοσχεδιασμό τα παιδιά μπορούν να επινοήσουν και άλλες ηχηρές κινήσεις (Ανδρούτσος, 1995).

Οι κινήσεις που δοκιμάζουν τα παιδιά από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής, τα βοηθούν να ανακαλύψουν μέσα από τον πειραματισμό, αποτελούν μια έμφυτη

¹⁶ Από τη βρεφική κιόλας ηλικία τα μωρά ανταποκρίνονται στη μουσική με όλο το σώμα (χορεύουν με το ρυθμό της μουσικής), γεγονός που σχετίζεται και ενισχύεται από την κίνηση που τους «μεταφέρουν» οι ενήλικες όταν τα έχουν αγκαλιά και τους τραγουδούν ή τα νανουρίζουν (Duffy, 1998).

ανάγκη για τα βρέφη και τα νήπια. Οι ίδιες κινήσεις, περπάτημα, τρέξιμο, στροφή, τέντωμα, σπρώξιμο, τράβηγμα, σύρσιμο, άλμα χρησιμοποιούνται στη μουσικοκινητική¹⁷ με τη λιτή συνοδεία ενός τυμπάνου ή μικρών κρουστών οργάνων και μας οδηγούν να νιώσουμε στη πράξη τις ρυθμικές αξίες, τις παύσεις, τα μέτρα. Μέσα από τη κίνηση σε συνδυασμό με τη μουσική, τα παιδιά αντιλαμβάνονται τις μουσικές έννοιες, διαφορετικής διάρκειας, συνειδητοποιούν νέες διαφορετικού ύψους, αντιδρούν στο γρήγορο και στο αργό. Μέσα από την κίνηση συνειδητοποιούν το σώμα τους και τις δυνατότητές του, απελευθερώνονται, εκφράζουν συναισθήματα, αντιλαμβάνονται το χώρο που τους περιβάλλει. Μέσα από την ομαδική κινητική δράση μαθαίνουν να συντονίζουν τις κινήσεις τους και να επικοινωνούν με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, αντιδρούν και συνεργάζονται, αναπτύσσουν τη φαντασία και την εκφραστικότητά τους (Γούλα, 2013).

Από την ηλικία των δύο (02) ετών, τα παιδιά έχουν αναπτύξει την ακουστική τους αντίληψη (για ήχους υψηλής συχνότητας) σε ένα τέτοιο επίπεδο που συγκρίνεται με αυτή των ενηλίκων. Μεγαλώνοντας είναι σε θέση να δημιουργούν τις δικές τους μουσικές συνθέσεις (Duffy, 1998). Σύμφωνα με το μοντέλο των Swanwick και Tillman, τα παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας (από 4 έως 9 χρονών) αναπτύσσουν ακουστικές και γνωστικές ικανότητες σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε, όχι μόνο να μπορούν να αντιληφθούν τη μουσική, αλλά και να μπορούν να παίξουν και τα ίδια μουσική με αρκετή ακρίβεια. Επίσης, τα παιδιά 4-5 χρονών μπορούν να διακρίνουν το ρετζίστρο των ήχων και τα ηχοχρώματα και καθώς μεγαλώνουν και λαμβάνουν μουσική εκπαίδευση, είναι ικανά ακόμα και να αναγνωρίσουν τα μουσικά όργανα από το ηχοχρώμα τους (Παπαδημητρίου, 2019). Η μουσική κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στη καθημερινή διδασκαλία του νηπιαγωγείου. Με τη μουσική τα παιδιά αισθάνονται την αρμονία και καλλιεργούν τον ρυθμό. Με την μουσική αγωγή επέρχεται ένα μέρος της αισθητικής μόρφωσης των νηπίων και αποκτούν μουσική ευαισθησία. Σε τάξεις προσχολικής αγωγής υπάρχουν αρκετά μουσικά όργανα, όπως: τύμπανο, καμπανόφωνο, τρίγωνα, μαράκες, κουδουνάκι, καστανιέτες, σύστρα, κρουστά, ντέφι και ταμπουρίνο. Η μουσική διαπαιδαγώγηση των νηπίων είναι μια πολύ σημαντική υπόθεση. Το μάθημα της μουσικής στο νηπιαγωγείο μπορεί να γίνει είτε μέσω των τραγουδιών με τη συνοδεία μουσικής, είτε μέσω μουσικοκινητικών παιχνιδιών. Τα

¹⁷ Στη μουσικοκινητική φτιάχνουμε απλά κινητικά μοτίβα για να συνοδεύσουμε τη μουσική, ενώ άλλες φορές η κίνηση δίνει την αφορμή για να φτιαχτεί μουσική (Γούλα, 2013).

παιδιά στο νηπιαγωγείο μπορούν να μάθουν μέσα από αυτά τα μουσικά όργανα, να παράγουν ήχους με το σώμα τους ή με τα όργανα καθώς αισθάνονται μέσα τους το ρυθμό και την αρμονία.

Τα παιδιά:	
ως 1 έτους	- είναι ευαίσθητα στην ένταση και τη χροιά του ήχου για παράδειγμα, ξαφνιάζονται από το δυνατό ήχο. - ανταποκρίνονται στην ανθρώπινη φωνή και αναγνωρίζουν τον ήχο της φωνής της μητέρας τους. - αναγνωρίζουν το συναίσθημα στη φωνή. - παρηγοριούνται με τα νανουρίσματα και τους αρέσουν τα παιχνίδια με τη φωνή. - συνδέουν τους ήχους με τα πράγματα.
1-2 ετών	- μιμούνται τους ήχους που παράγουν με τη φωνή τους οι άνθρωποι και αρχίζουν να έχουν αίσθηση της μελωδίας και του ρυθμού. - αρχίζουν να τραγουδούν. - τους ενδιαφέρει η πηγή του ήχου και μεταχειρίζονται διάφορα υλικά για να παράγουν ήχο, για παράδειγμα, τα καπάκια από τα τσίγκινα κουτάκια. - χρησιμοποιούν και τα δύο τους χέρια όταν παράγουν έναν ήχο.
2-3 ετών	- προσπαθούν να μιμηθούν τον ήχο ή τη μελωδία και χρησιμοποιούν αυθόρμητα τα μελωδικά σχήματα από τραγούδια που έχουν μάθει. - διερευνούν τον ήχο που μπορούν να παράγουν κάποια αντικείμενα που βρίσκουμε στο σπίτι. - μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα χέρια τους αυτόνομα και να τα χτυπούν ρυθμικά όταν ακούν ένα τραγούδι.
3-4 ετών	- αναπτύσσουν τον έλεγχο της φωνής τους. - μπορούν να παίζουν απλούς ρυθμούς στα μουσικά όργανα και να ανταποκρίνονται σε έναν προτεινόμενο ρυθμό. - ξέρουν την ονομασία γνωστών μελωδιών, γνωρίζουν και τραγουδούν και αυτά κάποια τραγούδια μαζί με άλλους. - γνωρίζουν το ρυθμό, το τέμπο, τη μελωδία και τον τόνο.
4-5 ετών	- γνωρίζουν κάποιες βασικές έννοιες – ψηλός/χαμηλός, με μεγάλη διάρκεια/με μικρή διάρκεια, γρήγορος/αργός ήχος. - γνωρίζουν τα ονόματα διαφόρων μουσικών οργάνων. - μπορούν να τραγουδήσουν ολόκληρα τραγούδια από μνήμης με αρκετή ακρίβεια. - τραγουδούν αυθόρμητα και τους αρέσει να τραγουδούν ομαδικά. - ακούν ηχογραφημένα κομμάτια από το κασετόφωνο με τη βοήθεια κάποιου.
6 ετών	- έχουν αίσθηση του τόνου, του ρυθμού και της μελωδίας. - μπορούν να μιλήσουν για κάποιες έννοιες της μουσικής. - τραγουδούν με όλο και μεγαλύτερη ακρίβεια. - έχουν αίσθηση της αρμονίας. - μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα χέρια και τα πόδια τους αυτόνομα.

Εικόνα 2 - Η ανάπτυξη δεξιοτήτων στη μουσική (Duffy, 1998).

Η ευαισθησία στη συναισθηματική σημασία της μουσικής είναι μια άλλη ικανότητα που αναπτύσσεται κατά την προσχολική ηλικία. Στην ηλικία των πέντε ετών, τα παιδιά διαθέτουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν βασικά συναισθήματα στη

μουσική, όπως η χαρά, η λύπη και ο φόβος και αυτή τους η ικανότητα γίνεται πιο ακριβής στην ηλικία των 10 (Algood & Heaton, 2015). Όσον αφορά την παραγωγή και την επιτέλεση της μουσικής, τα παιδιά φαίνεται να απολαμβάνουν τη μουσική δημιουργία στην προσχολική και σχολική ηλικία, καθώς μπορούν να επαναλαμβάνουν ρυθμικά και μελωδικά μοτίβα και να αυτοσχεδιάζουν. Ενώ ο αυτοσχεδιασμός¹⁸ στο τραγούδι εμφανίζεται ήδη από μικρή ηλικία (3 χρόνια), η τραγουδιστική έκταση και ακρίβεια αυξάνεται μετά τα 5 χρόνια του παιδιού (Gembris, 2006).

¹⁸ Ο αυτοσχεδιασμός απαιτεί επινόηση νέων μουσικών ιδεών, αποτελεί τη δραστηριότητα εκείνη, η οποία παρουσιάζει καίριο και καταλυτικό ρόλο στη διδακτική συνέχεια σε κάθε στάδιο της μουσικής εκμάθησης. Η ανάπτυξη της ικανότητας των παιδιών να αυτοσχεδιάζουν, να είναι ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της όλης μαθησιακής διεργασίας κατά την ενασχόλησή τους με τη μουσική. Ο αυτοσχεδιασμός αποτελεί ένα υποβοηθητικό μέσο για την ανάπτυξη της δημιουργικής και κριτικής ικανότητας των παιδιών, αλλά χαρακτηρίζεται και ως ο κυριότερος σκοπός της μουσικής εκπαίδευσης (Γούλα, 2013).

3.4 Η συνεισφορά της μουσικής στην ανάπτυξη του παιδιού

Κατά τον Κρουσταλάκη (1989: 151, όπως αναφέρεται στο Ζορμπαλά – Σωτηροπούλου, 2002), η (προ-)σχολική αγωγή «δεν είναι δυνατό να περιορίζεται σε μία τυπική μετάδοση γνώσεων. Πρέπει να διευρυνθεί και να στραφεί στην αναζήτηση και εφαρμογή κατάλληλων παιδαγωγικών μεθόδων, με τις οποίες θα επιτυγχάνεται η σύμμετρη ανάπτυξη όλων των όψεων της προσωπικότητας των μαθητών και η ενεργοποίηση όλων των ικανοτήτων τους».

Η Αναπτυξιακή Ψυχολογία έχει επικεντρωθεί στην έρευνα των μουσικών ικανοτήτων του ατόμου. Θεωρίες και μοντέλα μάθησης, έχουν εστιάσει στην μουσική ανάπτυξη και στις εμπλεκόμενες σε αυτήν γνωστικές διεργασίες (Παπαδημητρίου, 2019). Οι βασικές μουσικές ικανότητες και δεξιότητες αναπτύσσονται τα πρώτα δέκα χρόνια ανάπτυξης του ανθρώπου (Gembris, 2006). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, το ακουστικό σύστημα αναπτύσσεται σταδιακά, ενώ παράλληλα λαμβάνει χώρα και η πολιτισμική αφομοίωση του παιδιού στην κουλτούρα μέσα στην οποία ανήκει (Παπαδημητρίου, 2019).

Η αισθητική και μουσική αγωγή στο νηπιαγωγείο στοχεύει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των νηπίων καθώς αναπτύσσει παράλληλα τις καλλιτεχνικές τους ανησυχίες και την ανάγκη της έκφρασης, ενώ παράλληλα εκπληρώνει και ψυχοπαιδαγωγικούς σκοπούς.

Οι τρόποι που η μουσική θα προωθήσει και θα υποστηρίξει την ανάπτυξη του ατόμου, εξαρτάται από το είδος της αγωγής που θα δεχθεί (έγινε ήδη σχετική αναφορά στο 2^ο κεφάλαιο). Ένας επιπλέον τρόπος που θα μπορούσε (σε συνδυασμό – διαθεματικά δηλαδή) αποτελεί η εφαρμογή των προγραμμάτων της ομάδας Project Zero του Πανεπιστημίου Harvard.

Η αξιοποίηση του Έντεχνου Συλλογισμού (Artful Thinking) και της Ορατής Σκέψης (Visible Thinking) στο Νηπιαγωγείο αποτελεί μια σύγχρονη τάση που ξεκίνησε από το Πανεπιστήμιο Harvard και την ομάδα Project Zero. Σκοπός είναι η δημιουργία ισχυρών συνδέσεων ανάμεσα στα έργα τέχνης και αξιοποίηση της τέχνης ως κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη στοχαστικών διαθέσεων των μαθητών και καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης. Ο Έντεχνος Συλλογισμός (Arthful Thinking) είναι μία τεχνική η οποία προσεγγίζει την ένταξη της τέχνης στη διδασκαλία με τακτική χρήση μουσικών έργων, οργανικά ενταγμένα στο πρόγραμμα σπουδών με

σκοπό την ενίσχυση της σκέψης και της μάθησης. Αποτελεί μία πρακτική στα χέρια του εκπαιδευτικού που, από τη μία «εξυπηρετεί» τους μαθησιακούς στόχους και από την άλλη καλλιεργεί την επαφή των παιδιών με «έργα τέχνης» και εξελίσσει τη σκέψη και τις στοχαστικές διαθέσεις των μαθητών (κριτική σκέψη, διατύπωση υποθέσεων, εξαγωγή συμπερασμάτων). Η διδασκαλία που αξιοποιεί την συστηματικά την τέχνη για την κατάκτηση της μάθησης και την κατανόηση της γνώσης αποτελεί βασική αρχή του προγράμματος Project Zero του πανεπιστημίου Harvard. Σκοπός του Έντεχνου Συλλογισμού (Artful Thinking), είναι να υποστηρίξει τους εκπαιδευτικούς να χρησιμοποιούν συστηματικά μουσικά και εικαστικά έργα τέχνης, ώστε να ενισχύσουν και να προωθήσουν την κριτική σκέψη των μαθητών, παρέχοντας μια διαφορετική μορφή μάθησης. (Χουλιανά, κ.ά, 2013).

Επίλογος

Συνοψίζοντας όλα όσα αναφέρθηκαν μέσα από τη μελέτη του σχετικού επιστημονικού υλικού από βιβλιοθήκες και το διαδίκτυο, πολύ εύκολα μπορεί να προκύψει το συμπέρασμα πως η επίδραση της μουσικής στην ψυχολογική και αναπτυξιακή συμπεριφορά του παιδιού είναι σημαντική και διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο. Ο ρόλος της μουσικής είναι επιτελικός στη νοητική ανάπτυξη των παιδιών, καθώς επιδρά στις κινητικές, γλωσσικές, κοινωνικές, γνωστικές και ακαδημαϊκές ικανότητες των παιδιών.

Η μουσική «αιχμαλωτίζει» την προσοχή του ατόμου και ταυτόχρονα παρέχει πλούσια ερεθίσματα. Η σημασία της μουσικής στην εκπαίδευση και στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός και για αυτό το λόγο αποτελεί υποχρεωτικό μάθημα στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Ωστόσο, στην πραγματικότητα το μάθημα αυτό έχει υποβαθμιστεί και δεν αντιμετωπίζεται από τους εκπαιδευτικούς με την απαραίτητη σοβαρότητα και ευσυνειδησία. Επίσης, παρατηρείται από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση ότι η διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος στερείται φαντασίας, δημιουργικότητας και παραγωγικότητας. Η διδασκαλία του ακολουθεί την παρωχημένη μέθοδο της αποστήθισης και της στείρας επανάληψης τραγουδιών, με αποτέλεσμα η μουσική να αντιμετωπίζεται αρνητικά από τους νεαρούς μαθητές, ενώ διακατέχονται από αισθήματα καταπίεσης, άγχους και πλήξης. Συνεπώς, αντί να προωθείται η ολιστική ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη, τα παιδιά αποκτούν αρνητική στάση απέναντι στην παρεχόμενη παιδεία και τη μουσική.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αλεξανδρή, Ε. (2015). *Πολιτισμική κληρονομιά - διαχείριση: Πολιτιστική αναγέννηση της Αθήνας του 19ου αιώνα*. Αθήνα: Εκδοτικός Όμιλος Ίων.
- Αναγνώστου, Π. (2008). «Ξαναδιαβάζοντας τους Κλασσικούς», *Επιστήμη και Κοινωνία*, (20), 241-261.
- Ανδρούτσος, Π.Π. (1995). *Μέθοδοι Διδασκαλίας Της Μουσικής: Παρουσίαση Και Κριτική Θεώρηση Των Μεθόδων Orff Και Dalcroze*. Αθήνα: Edition Orpheus Σ. & Μ. Νικολαΐδης ΟΕ.
- Αντωνακάκης, Θ. (1992^α). *Σχολική Μουσική. Θεωρία, μελωδικές ασκήσεις, τραγούδια*. Αθήνα: Ορφεύς.
- Αντωνακάκης, Θ. (1992^β). *Σχολική Μουσική. Θεωρία, τραγούδια, στοιχεία οργανολογίας, μορφολογίας, ιστορίας της μουσικής*. Αθήνα: Ορφεύς.
- Αργυρίου, Μ. & Κουτσούμπα, Μ. (2007). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και διαθεματικότητα μέσα από τη μουσική αγωγή. Η εφαρμογή ενός σχεδίου εργασίας για την Ε' και Στ' δημοτικού. *Μουσική σε πρώτη βαθμίδα. Εκπαιδευτικά προγράμματα και πολιτικές πολιτισμού (β' αφιέρωμα)*, 4, 64 – 7. Αθήνα: Ένωση Εκπαιδευτικών Μουσικής Αγωγής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.
- Βενιζέλου, Γ., Καλαμπαλίκη, Ε., Καλοστύπη, Αικ., Κονταξάκης, Γ., Λαυρεντάκη, Φ., Μαυροειδής Γ. & Πατρίκη, Αικ. (2003). *Βιβλίο δραστηριοτήτων για το νηπιαγωγείο. Βιβλίο νηπιαγωγού*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο – Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Βρεττός, Ι.Ε. (1999). *Εικόνα και Σχολικό Εγχειρίδιο-Επιλογή, Μεθοδολογική προσέγγιση, Ανάγνωση*. Αθήνα.
- Γούλα, Ε. (2013). *Μουσικοκινητική αγωγή Carl Orff*. Ρέθυμνο: ΑΤΕΙ Κρήτης.
- Δερμεντζόγλου, Μ. (2009). *Ο χώρος παράγοντας διαμόρφωσης του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος του παιδικού σταθμού*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Ζορμπαλά – Σωτηροπούλου, Μ. (2002). Η αξιοποίηση του ήχου και της μουσικής στη διδακτική διαδικασία του νηπιαγωγείου και του δημοτικού σχολείου. *Ψυχοπαιδαγωγική της προσχολικής ηλικίας*, τόμος Β', εκδ.

Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 929 – 934.

- Καζάνα, Α., Κριτσιλίγκου, Ε., Λοΐζου, Ε. & Παχίτσα, Β. (2013). *Το παιχνίδι και η συμβολή του στην προσχολική ηλικία*. Ιωάννινα: ΤΕΙ Ηπείρου.
- Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ρ.(1999). *Αισθητική Αγωγή*. Αθήνα: Έλλην.
- Καμηνιώτη, Α. (2011). *Ο ρόλος της μουσικής στην ανάπτυξη των νοητικών ικανοτήτων των παιδιών*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Κουτσελίνη, Μ.(2001). *Η Ανάπτυξη Προγραμμάτων σε Μικροεπίπεδο και η Παιδαγωγική Αυτονομία του Εκπαιδευτικού. Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, Αθήνα: Ατραπός-Περιβολάκι.
- Κόφφας, Α. (2002). *Γενική και ειδική διδακτική μεθοδολογία δραστηριοτήτων προσχολικής αγωγής*. Αθήνα.
- Κόφφας, Α. (1993). *Δραστηριότητες αισθητικής αγωγής στο νηπιαγωγείο. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα.
- Κρασανάκης, Γ. (2001). *Ψυχολογία του παιδιού*. Ηράκλειο.
- Κρουσταλάκης, Γ. (1989). *Διαπαιδαγώγηση, πορεία ζωής*. Αθήνα: Λύχνος Ε.Π.Ε. Γραφικές Τέχνες.
- Ματέν, Π. (1992). *Ρυθμός*. Αθήνα: Ελληνικός σύλλογος μουσικοκινητικής αγωγής Carl Orff.
- Ματθαίου, Σ. (1996). *Μουσικό Τετράδιο για Νηπιαγωγούς. Μια σύγχρονη προσέγγιση της Μουσικής Αγωγής στο Νηπιαγωγείο και στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπακατσή, Μ. (2008). *Η επίδραση της μουσικής στα έμβρυα*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Νούλιου, Γ. (2000). *Το συμβολικό παιχνίδι στις γωνιές δραστηριοτήτων του Νηπιαγωγείου*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Ντολιοπούλου, Ε. (2000). *Σύγχρονα προγράμματα για παιδιά προσχολικής ηλικίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.
- Ντολιοπούλου, Ε. (1999). *Σύγχρονες τάσεις της προσχολικής ηλικίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Ντούλια, Α. (2012). Δημιουργική μάθηση μέσα από την τέχνη: Μία πρόταση διδασκαλίας στην Ιστορία. Στο ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.Ε.Κ. (Ed.), *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα «Παιδεία κάλλιστων εστί κτήμα βροτοίς: Ανθρωπιστικές και Θετικές*

επιστήμες: Θεωρία και Πράξη». Ανάκτηση στις 18/07/2019 από:
http://www.elliepek.gr/documents/60_synedrio_eisigiseis/87_Ntoulia.pdf .

- Πανοπούλου – Μαράτου, Ο. & Παπαδοπούλου, Κ. (2000). Η γνωστική ανάπτυξη κατά τα πρώτα τρία χρόνια. Στο Τσιάντης, Γ. & Δραγώνα, Θ. (2000). *Μωρά και μητέρες. Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και υγεία στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής*. Αθήνα: Καστανιώτη – Ψυχαναλυτική βιβλιοθήκη για το παιδί και τον έφηβο.
- Παπαδημητρίου, Α. (2019). *Εξερευνώντας το μουσικό μυαλό: Η ανάπτυξη των μουσικών ικανοτήτων στα παιδιά*. Ανάκτηση στις 22/7/2019 από:
<https://fagottobooks.gr/blog/anaptiksi-mousikon-ikanotiton-paidia/?fbclid=IwAR3QDfipDe6wM-j0rHO5Eohfq0qjZjGs3N2pJtQz4G9idsjAw59RPz0B8n0>
- Παυλίδου, Μ. (2004). *Εικαστική Παιδεία*, (20): 76-78.
- Πούλιος, Ι., Αλιβιζάτου, Μ., Αραμπατζής, Γ., Γιαννακίδης, Αλ., Καραχάλης, Ν., Μάσχα, Ε., Μούλιου, Μ., Παπαδάκη, Μ., Προσύλης, Χ. & Τουλούπα, Σ. (2015). *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη*. [ηλεκτρονικό βιβλίο]. ΣΕΑΒ, Κάλλιπος.
- Ρόμπινσον, Κ. (1999). *Οι τέχνες στα σχολεία: Αρχές, Πρακτικές, Προβλέψεις*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σακαλάκης, Στ. (2004). *Μουσικές βιταμίνες: στοιχεία μουσικής ιατρικής και μουσικής ψυχολογίας*. Αθήνα: Fagotto.
- Σέργη, Λ. (1994). *Προσχολική μουσική αγωγή: Η επίδραση της Μουσικής μέσα από τη Διαθεματική Μέθοδο Διδασκαλίας στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Στάμου, Λ. (2001). *Η αναπτυσσόμενη δεκτικότητα και οι «στοιχειώδεις μετρήσεις της μουσικής ακουστικότητας»: ο σκοπός και το περιεχόμενο του τεστ*. Θεσσαλονίκη: Μουσικοτροπίες.
- Τερεζάκη, Χ. (2009). Η αισθητοποίηση έργου τέχνης ως σύγχρονη εκπαιδευτική τεχνική για την ανάπτυξη κριτικής και δημιουργικής σκέψης. Η περίπτωση βιωματικού εργαστηρίου – Από τη θεωρία στην πράξη. *Επιστήμες Αγωγής*, 1, 176- 190.
- Τζανάκης, Π. & Αϊλαμάκης, Α. (2002). Η Μουσική Αγωγή ως μέσο ανάπτυξης του παιδιού μέσα από την αναλυτικοσυνθετική προσέγγιση της μουσικής και

της γλώσσας. *Ψυχοπαιδαγωγική της προσχολικής ηλικίας*, τόμος Β', εκδ. Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 984 – 992.

- Τριβυζαδάκης, Ν. (2007-2013). *Ιστορία της Τέχνης*. Εκπαιδευτικό υλικό για τα κέντρα Δια βίου μάθησης. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://kdvm.gr/Media/Default/Pdf%20enotites/6.1.pdf>
- Τριλιανός, Αθανάσιος (2009). *Η Κριτική Σκέψη και η διδασκαλία της*. Αθήνα.
- Χατζηστεφανίδου, Σ. (2008). *Ιστορία Προσχολικής Αγωγής*. Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη.
- Χατζηχρήστου, Χ.Γ.(2008). *Σχολική Ψυχολογία*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Χουλιάρα, Ξ., Αντωνίου Π., Διγγελίδης, Ν. & Κιουλάνης, Σ. (2013). Εφαρμογή της μεθόδου «έξι σκεπτόμενα καπέλα» του De Bono στη διαδικτυακή επιμόρφωση εκπαιδευτικών: η περίπτωση των καθηγητών Φυσικής Αγωγής. *Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος»*, 1(1), 30-46.

Ξενόγλωσση

- Abrams, R. M. (1997). Some Aspects of the Fetal Sound Environment. In Deliege I. & Soloba J. A. (Eds), *Perception and Coguition of Music*, 83-101, Philadelphia PA: Psychology Press.
- Allgood, R. & Heaton, P. (2015). Developmental change and cross-domain links in vocal and musical recognition performance in childhood. *British Journal of Developmental Psychology*, 33, 398–403.
- Allgood N. (2005). Parents' perceptions of family-based group music therapy for children with autism spectrum disorders. *Music Therapy Perspectives*. 23:92–99.
- Amabile, T.M. (1996). *Creativity in context*. Boulder, CO: Westview Press.
- Barron, F. (1988). Putting creativity to work. In R. J. Sternberg (Ed.), *the nature of Creativity*, (p.p. 76-98). Cambridge: Cambridge University Press.
- Beatson JE, & Prelock PA. (2002). The Vermont rural autism project: sharing experiences, shifting attitudes. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*. 17:48–54.
- Beghetto, R. A. (2005). “Does assessment kill student creativity?” *The Educational Forum*, 69, 254-263.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol.3. Loss*. New York: Basic Books.
- Cheung, R. H. P. (2013). “Exploring the use of the pedagogical framework for creative practice in preschool settings: A phenomenological approach”. *Thinking Skills and Creativity*, 10, 133-142.
- De Casper, A. & Spence, M. (1986). Prenatal Maternal Speech Influences Newborns’ Perception of Speech Sounds. *Infant Behavior and Development*, 9,133-150.
- Downey M. & Kelley A. (1979). *Theory and practice of education: An introduction*. London: Harper and Row.
- Gardner, H. (1990). *Art Education and Human Development*. Los Angeles: Getty Education for the Arts.
- Gardner, H. (1999). *Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century*. New York: Basic Books.

- Gembris, H. (2006). The development of musical abilities. In R. Colwell (Ed.), *MENC handbook of musical cognition and development*, New York, NY: Oxford University Press.
- Gordon, E. (2003). *Learning Sequences in Music Skill, Content, and Patterns*. Chicago, IL. : G.I.A. Publication.
- McVey, D. (2008). “Why all writing is creative writing”. *Innovations in Education & Teaching International*, 45, 289-294.
- Miller, L. B. (1986). Children’s Musical Behaviors in the Natural Environment. In Peery, J. C. Peery, I. W. & Draper T. W. *Music and Child Development*, 206-224. New York: Springer Verlag.
- Read, H. (1943). *Education through Art*. London: Faber.
- Sak, U. (2004). About creativity, giftedness, and teaching the creatively gifted in the classroom. *Poeper Review*, 26, 216-222.
- Schiller, F. (1943). *Lettressurl’ educationesthetique*. Paris: Aubier.
- Standley, (2003). *Music Therapy with premature infants: research and developmental interventions*, Silver Spring. MD: American Music therapy association.
- Stenberg, R. J. & Lubart T. I. (1999). The concept of creativity: Prospects and Paradigms in R. J. Sternberg (ed.), *Handbook of creativity*, vol. 1, 3–16, Cambridge University Press.
- Souriau, E. (1951). L’art ET la societe. *Bulletin de psychologie*, no 5, 306-312.
- Tolstoi, L. (1931). *Ou’ est- ce que l’art?* Paris: Didier.
- Torrance, P. (1976). *Torrance Tests of Creative Thinking Princeton*. Personal Press.
- Torrance, E. P. (1969). Creativity. *What research says to the teacher*, 28. Washington: Education Association.
- Zimmerman, M. (1993). An overview of Developmental Research in Music. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 116, 1-21.

Μεταφρασμένη

- Duffy, B. (2003). *Υποστηρίζοντας τη δημιουργικότητα και τη φαντασία στην προσχολική ηλικία*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Duffy, B. (1998). *Υποστηρίζοντας τη δημιουργικότητα και τη φαντασία στην προσχολική ηλικία*. (μτφ. Βεργιοπούλου, Α.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Hargreaves, D. (2004). *Η Αναπτυξιακή Ψυχολογία της Μουσικής*. Αθήνα: Fagotto.
- Vygotsky, L. (1997). *Νους στην κοινωνία. Η ανάπτυξη των ανώτερων Ψυχολογικών διαδικασιών* (μτφ. Μπίμπου, Α. & Βοσνιάδου, Σ.). Αθήνα: Gutenberg.

Διαδικτυακή

- **infokids:** <https://www.infokids.gr/>